

**Istraživanje o organizaciji i realizaciji nastave na
daljinu u osnovnim i srednjim školama u Crnoj
Gori u vrijeme COVID-19**

Mr Zoran Lalović,
samostalni savjetnik u Zavodu za školstvo Crne Gore

**Podgorica
2020.**

Uvod

Američka asocijacija za učenje na daljinu (The United States Distance Learning Association) ovaj oblik nastave/učenja definiše kao: „Dostizanje znanja i vještina dostavljanjem informacija i uputstava, primjenom različitih tehnologija”. Osnovne karakteristike nastave na daljinu su: međusobna razdvojenost učenika¹ i nastavnika²; posredna komunikacija uz korišćenje različitih tehničkih i tehnoloških sredstava (kompjuter, telefon, sms, mejl, video i slično); međusobna razmjena informacija, didaktički oblikovanih materijala, zadataka, urađenih produkata i sl. Nastava/učenje na daljinu u svijetu nije novost. Počev od 60-tih godina prošlog vijeka ustanovljeni su univerziteti, srednje i osnovne škole koje dio svojih programa realizuju i učenjem na daljinu. Postoje i takvi univerziteti (Open University) i škole koje nastavnu zasnivaju isključivo na učenju na daljinu.

U obrazovnim ustanovama Crne Gore ovaj oblik nastave/učenja pojavio se kao odgovor na prekid redovne nastave zbog širenja korona virusa. NKT (Nacionalno koordinaciono tijelo za zarazne bolesti) u maju 2020. godine je donijelo set mjera koje su imale za cilj da ograniče širenje ovog virusa. Jedna od mjera odnosila se na obrazovne ustanove i podrazumijevala je prekid redovne nastave u školama i na fakultetima, a što je onda dovelo do potrebe organizovanja nastave na daljinu. Prema uputstvu Ministarstva prosvjete, nastava na daljinu u crnogorskim osnovnim i srednjim školama, podrazumijavala je praćenje od strane učenika, putem televizije i Youtube kanala, snimljenih materijala (školskih časova), kao i održavanje komunikacije i redovnu razmjenu informacija i materijala između nastavnika i učenika, na nivou škole. Škole i nastavnici, svaka u svojoj sredini, organizovali su nastavu/učenje na daljinu. Ovo istraživanje treba da odgovori na pitanja: **kako se odvijala ova nastava, kakve je efekte imala i kako se iskustva stečenja tokom realizacije ove nastave mogu koristiti ubuduće.**

^{1,2} Izrazi koji se u ovom dokumentu koriste u muškom rodu podrazumijevaju iste izraze u ženskom rodu.

Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja su organizacija i realizacija nastave na daljinu u crnogorskim osnovnim i srednjim školama u vrijeme pandemije COVID-19. Istraživanje je realizovano u periodu od 10. do 20. maja 2020. godine. U ovom periodu³ prema izvještaju NKT-a bile su 324 aktivno oboljele osobe, a pod zdravstveno-sanitarnim nadzorom nalazilo se 1.116 osoba. Pored prekida redovne nastave, u ovom periodu su bili na snazi i obustava rada ugostiteljskih, zanatskih i sportskih objekata, kao i međugradskog prevoza. Uvedeno je ograničenje kretanja, potpuna zabrana kretanja u vrijeme vikenda, rad od kuće, obaveza nošenja maski u svim javnim zatvorenim prostorima.

Instrumenti istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja konstruisali smo četiri paralelna online upitnika: *Upitnik za direktore⁴*; *Upitnik za nastavnike*; *Upitnik za učenike viših razreda osnovnih škola (III ciklus) i učenike srednjih škola* i *Upitnik za roditelje učenika nižih razreda osnovne škole*. U upitnicima su se nalazila otvorena i zatvorena pitanja. Za obradu zatvorenih pitanja korišćene su deskriptivne statističke metode: frekvencija, procenat i rang, a podaci su obrađeni uz pomoć SPSS programa. Za obradu otvorenih pitanja korišćena je analitička metoda.

Istraživački tim

Istraživanje je realizovao Zavod za školstvo uz saradnju Centra za stručno obrazovanje. Projekat istraživanja, instrumente istraživanja, statističku obradu podataka, kao i izradu ovog izvještaja, uradio je mr Zoran Lalović, samostalni savjetnik u Zavodu za školstvo. Izbor uzorka i organizaciju istraživanja realizovao je Radoje Novović, načelnik Odsjeka za istraživanje i razvoj u Zavodu za školstvo. Analizu otvorenih pitanja obavili su, iz Zavoda za školstvo: Rade Keković, mr Jasmina Đorđević, Vojin Cicmil, Ermina Alomerović, Blaženka Petričević, Anita Marić, Danilo Bošković, Nebojša Rakočević, Vesna Babović, Ana Ivanović, Irena Ivanović, Gordana Tmušić Radulović i Anton Gojčaj; iz Centra za stručno obrazovanje: Jelena Knežević, Alen Šabanović, Sandra Brkanović i Vladislav Koprivica.

³ Ovaj period je od strane NKT-a označen kao: prvi talas COVID-19 koji je trajao od 17. marta 2020. godine, kada su se pojavili prvi slučajevi obolijevanja, do 1. juna 2020. godine.

⁴ Izrazi koji se u ovom dokumentu koriste u muškom rodu podrazumijevaju iste izraze u ženskom rodu.

Uzorak istraživanja

Uzorkom istraživanja srazmjerno su zastupljeni: različiti regioni u Crnoj Gori (južni, centralni i sjeverni region); različiti nivoi obrazovanja i tipovi škola (osnovna škola, gimnazija, srednje stručne škole; razredna i predmetna nastava). Istraživanjem je prikupljeno mišljenje učenika (viših razreda osnovne škole – III ciklus; učenika gimnazije i srednjih stručnih škola); nastavnika (razredne i predmetne nastave u osnovnoj školi; nastavnika u gimnazijama i srednjim stručnim školama); roditelja (učenika od I do IV razreda osnovne škole) i direktora (osnovnih škola; gimnazija; mješovitih škola; stručnih škola).

Sudeći po broju realizovanih upitnika, istraživanje je izazvalo veliko interesovanje kod učenika, nastavnika, roditelja i direktora obrazovnih ustanova u Crnoj Gori. Upitnike je popunilo i dostavilo 9.539 ispitanika⁵ iz 112 škola. Odgovore smo dobili od 5.681 učenika; 1.206 nastavnika; 2.590 roditelja i 65 direktora. Polazeći od broja realizovanih upitnika i karakteristika uzorka, s pravom se može zaključiti da su dobijeni rezultati u visokom stepenu reprezentativni za ispitivanu pojavu i populaciju na koju se istraživanje odnosi (organizacija i realizacija nastave na daljinu u osnovnim i srednjim školama za vrijeme trajanja prvog talasa pandemije COVID-19 u Crnoj Gori).

Rezultati istraživanja i diskusija⁶

Interesovalo nas je **koje aktivnosti su direktori morali preduzeti kako bi uopšte organizovali nastavu na daljinu, i na koje probleme su naišli u nastojanju da organizuju ovu vrstu nastave.**

Identifikovali smo četiri ključne aktivnosti koje su direktori preduzeli u školama kako bi se započelo sa realizacijom nastave na daljinu. To su:

- **formiranje grupa za komunikaciju između:** direktora i nastavnika; odjeljskog starješine i učenika odjeljenja; predmetnih nastavnika i njihovih učenika; nastavnika po aktivima; nastavnika po vijećima... i sl;
- **prilagodavanje sajta škole novonastaloj situaciji i njegovo redovno ažuriranje** kako bi se obezbijedilo nastavnicima, učenicima i roditeljima prenošenje obavještenja bilo iz škole

⁵ Izrazi koji se u ovom dokumentu koriste u muškom rodu podrazumijevaju iste izraze u ženskom rodu.

⁶ Stavovi iznijeti kroz diskusiju rezultata u ovom izvještaju nijesu zvanični stavovi Zavoda za školstvo. Radi se ličnim stavovima i mišljenju autora ovog izvještaja.

ili obavještenja Ministarstva prosvjete; postavljanje nastavnih materijala: prezentacija, audio i video predavanja, testova, domaćih zadataka i sl;

- **obezbeđivanje uslova da sva djeca redovno prate nastavu**, što je podrazumijevalo izradu od strane nastavnika i dostavu štampanih materijala učenicima koji na drugi način nijesu mogli da prate nastavu: poštom, preko drugih učenika, preko komšija, preko volontera Crvenog krsta ili lično... Za neke od ovih učenika škole su uz pomoć različitih organizacija nabavile telefone i sl;
- **podrška i obuka nastavnika** za korišćenje različitih platformi i online aplikacija koje su korišćene tokom realizacije nastave na daljinu (Zoom, Google platforme, Viber grupa i sl).

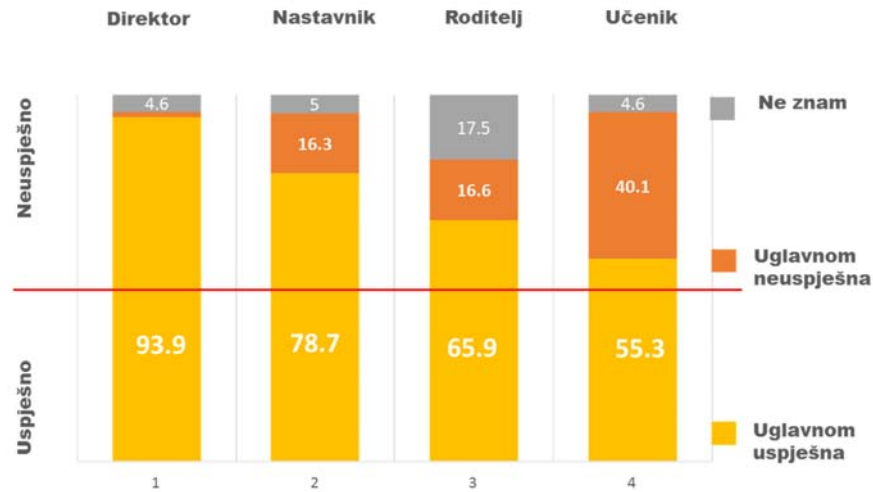
Identifikovano je pet osnovnih problema na koje su nailazili direktori prilikom nastojanja da organizuju nastavu na daljinu. To su:

- po riječima direktora „**lošija informatička pismenost nastavnika od očekivane**“!
- **jedan broj nastavnika nema adekvatnu opremu**: kompjuter, „pametni telefon“ i sl. (što je osnovna prepreka za uspostavljanje komunikacije sa većim brojem učenika);
- **jedan broj učenika nema adekvatnu opremu**: kompjuter, „pametni telefon“ i sl. (što ih u ovoj situaciji stavlja u neku vrstu izolacije u odnosu na školu i nastavnika);
- **problemi sa internetom**: nedostupnost interneta na svim područjima, posebno na seoskom području; preopterećen internet; česti prekidi u komunikaciji i sl;
- **problemi sa učenicima**: sa jednim brojem učenika objektivno nije bilo moguće uspostaviti i održavati redovnu komunikaciju; jedan broj učenika je pokušavao da izbjegava redovnu komunikaciju sa školom.

Kao posebno osjetljive grupe tokom organizacije i realizacije nastave na daljinu, direktori su izdvojili: učenike iz ruralnih područja, učenike koji dolaze iz porodica nižeg materijalnog i obrazovnog potencijala i učenike koji pripadaju i inače ranjivijim grupama (djeca sa posebnim potrebama; učenici koji žive sa jednim roditeljem, učenici pripadnici RE populacije i sl). Upozorenje direktora ide u pravcu **da nastava na daljinu ove učenike dovodi u neravnopravan položaj**, ili kako kaže jedan od direktora: *U ovoj situaciji jedni imaju sve, sobu za učenje, TV, kompjuter, telefone, pomoć roditelja, a drugi nemaju ništa (ni sobu, ni opremu, ni pomoć roditelja)!*

Pitali smo naše ispitanike (direktore, nastavnike, roditelje učenika nižih razreda osnovne škole, kao i učenika), da ocijene **koliko je po njihovom mišljenju bila uspješna realizacija nastave na daljinu u njihovoj školi**.

Tabela 1. Procjena direktora, nastavnika, roditelja i učenika o tome koliko je generalno bila uspješna realizacija nastave na daljinu u njihovoj školi.

Iz Tabele 1 se vidi da, većina ispitanika realizaciju nastave na daljinu u ispitivanom periodu ocjenjuje **uglavnom uspješnom**. Procenat onih koji realizaciju nastave na daljinu smatraju neuspješnom najviši je među učenicima (40.1%), a najmanji među direktorima škola. Učenici osnovnih škola pozitivnije su ocijenili realizaciju nastave na daljinu u odnosu na učenike srednjih škola (učenici gimnazija pozitivnije su ocijenili realizaciju nastave na daljinu u odnosu na učenike stručnih škola). Nema značajnijih razlika u ocjeni uspješnosti nastave na daljinu po regionima.

Pored opštih pitanja koja su iznesena, osnovni cilj istraživanja je bio da se dobiju odgovori na specifična pitanja koja se odnose na organizaciju i realizaciju nastave na daljinu u crnogorskim osnovnim i srednjim školama, a koja smo organizovali oko četiri osnovne teme.

1. Komunikacija nastavnik–učenici tokom realizacije nastave na daljinu

U okviru ove teme, interesovalo nas je koliko je učenika imalo redovnu komunikaciju sa nastavnikom; koliko je dnevno trajala komunikacija učenika sa nastavnicima; na koji način se odvijala (putem poruka, razgovorom, video); šta je bio sadržaj ove komunikacije (zadavanje zadataka, davanje instrukcija, predavanje...) i sl.

2. Snimljeni časovi („TV časovi“)

U ovoj dijelu smo htjeli saznati koliko su se nastavnici oslanjali na snimljene časove; koliko su učenici pratili ove časove; koliko su roditelji, zajedno sa svojom djecom, pratili TV časove; kako su roditelji ocijenili ove časove i sl.

3. Učenje kod kuće

Kada je u pitanju učenje kod kuće, interesovalo nas je: koliko su bile razumljive instrukcije koje su učenici dobijali od nastavnika; koliko vremena su učenici provodili učeći i završavajući školske obaveze; koju vrstu aktivnosti učenja su zahtijevali zadaci; koliko su učenicima bili zanimljivi ovi zadaci; kako su ih obično radili, sami ili uz nečiju pomoć...

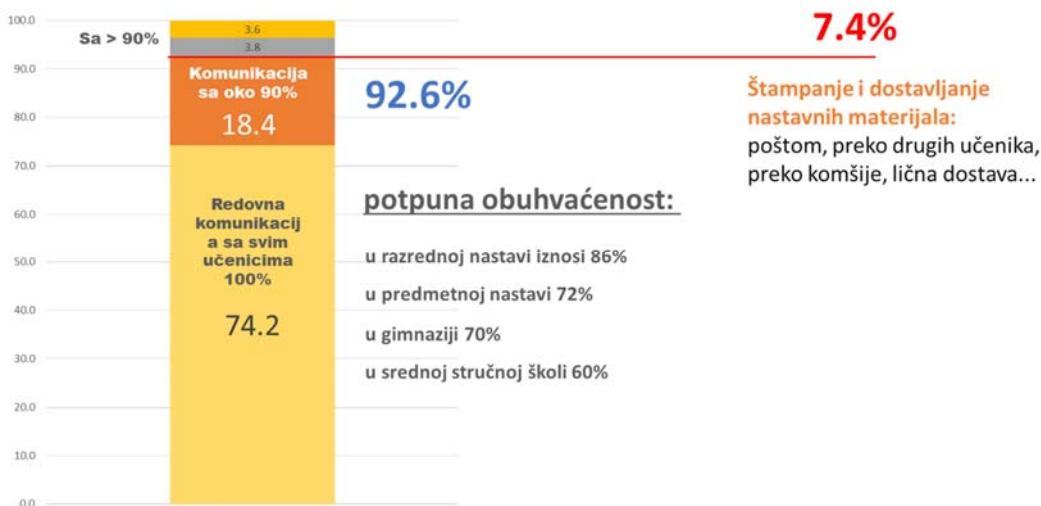
4. Praćenje i ocjenjivanje učenika

Interesovalo nas je šta je nastavnicima bilo važno, šta su pratili tokom ove nastave; kakav je kriterijum ocjenjivanja, šta su nastavnici uzeli u obzir prilikom donošenja konačne ocjene na kraju III klasifikacionog perioda; koliko često su učenici dobijali povratne informacije...

1. Komunikacija nastavnik–učenici

Tražili smo od nastavnika da procijene **sa koliko svojih učenika su u ovom periodu imali redovnu komunikaciju: redovno im davali zadatke, instrukcije, pratili njihov rad i slično.**

Tabela 2. Procjena nastavnika, koliko je učenika bilo obuhvaćeno online nastavom.

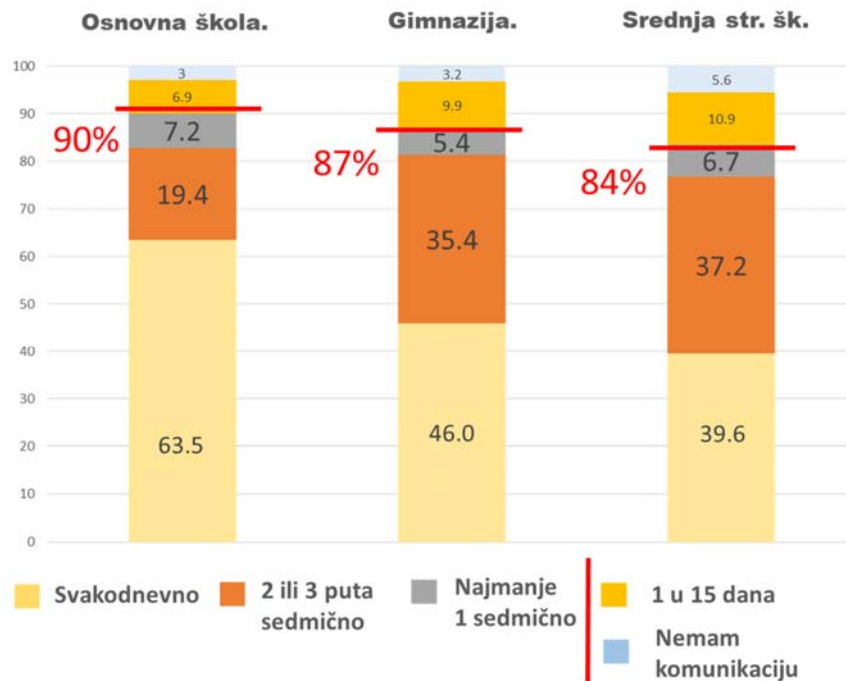
Ako podatke o obuhvaćenosti učenika nastavom na daljinu uporedimo sa redovnom nastavom (gdje je rijedak slučaj da nastavnik u svakom trenutku ima komunikaciju sa svima, sa 100% učenika, budući da svakodnevno jedan broj učenika, bilo opravdano ili neopravdano, izostaje sa nastave), možemo zaključiti **da nije bilo značajnijih razlika u obuhvaćenosti učenika tokom nastave na daljinu i tokom redovne nastave.** Iz Tabele 2 se vidi, da je obuhvaćenost

učenika u ovom periodu kod većine nastavnika (92.6%) približno jednaka obuhvaćenosti koja je uobičajena za redovnu nastavu. Potpuna (100%) obuhvaćenost nastavom na daljinu, najviša je u razrednoj nastavi (86%), a najmanja u srednim stručnim školama (60%).

Kod manjeg broja nastavnika (7.4%), obuhvaćenost učenika nastavom na daljinu bila je značajno manja u odnosu na obuhvaćenost tokom redovne nastave. Radi se pretežno o nastavnicima koji rade u ruralnim područjima gdje je bilo teže uspostaviti kontakt sa učenicima, bilo zbog nedostatka opreme ili zbog problema sa internetom. U gradskim sredinama najčešće se radilo o učenicima iz porodica nižeg materijalnog i obrazovnog potencijala, kao i učenicima pripadnicima RE populacije. Važno je dodati da su škole i sa ovim učenicima nastojale da uspostave i održe kakavu-takvu komunikaciju.

Na isto pitanje su odgovarali i učenici – **koliko često su imali redovnu komunikaciju sa svojim nastavnicima.**

Tabela 3. Procjena učenika koliko često su imali komunikaciju sa svojim nastavnicima.

Ako kao kriterijum redovne komunikacije sa nastavnikom uzmemo onaj koji važi u redovnoj nastavi (a koji zavisi od rasporeda časova i varira, od svakodnevne komunikacije do komunikacije najmanje jednom sedmično), možemo zaključiti **da je komunikacija učenika sa nastavnicima u ovom periodu bila približno jednaka onoj koja je uobičajena za**

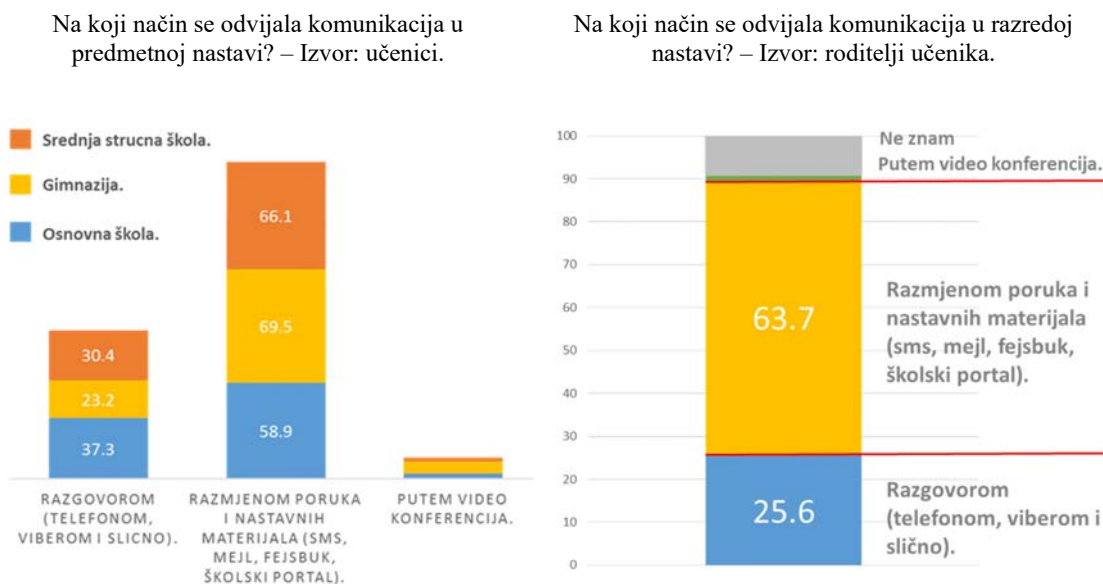
redovnu nastavu. Iz Tabele 3 se vidi, da je 90% učenika osnovnih škola, 87% učenika gimnazije i 84% učenika srednjih stručnih škola imalo redovnu komunikaciju sa svojim nastavnikom.

O intenzitetu komunikacije učenika sa nastavnicima svjedoče i izjave pojedinih učenika i nastavnika. Jedan od učenika kaže: *Imali smo mogućnost konstantne komunikacije sa nastavnikom, bez obzira na doba dana i bez obzira da li toga dana imamo čas iz tog predmeta ili ne.* O intenzitetu komunikacije govori i izjava jednog od nastavnika: *Ne postoji granica između posla i privatnog života, poruke stižu u svako doba dana, i noću ...!*

Interesovalo nas je i **na koji način se odvijala ova komunikacija (razgovorom, razmjenom poruka, putem videa i slično).**

Bilo da je riječ o razrednoj ili predmetnoj nastavi, tokom realizacije nastave na daljinu, komunikacija između nastavnika i učenika pretežno se odvijala **putem razmjene poruka i nastavnih materijala (korišćenjem: sms poruka, mejla, Fejsbuka, školskog portala i sl).** Drugi po rangu, ali značajno manje zastupljen oblik komunikacije, bio je razgovor telefonom ili viberom. **Najmanje zastupljen oblik komunikacije bio je putem videa** (Skype, Zoom i sl).

Tabela 4. Način odvijanja komunikacije između učenika i nastavnika tokom nastave na daljinu.

Komunikacija porukama i razmjena nastavnih materijala sms porukama, mejlom, preko Fejsbuka, putem školskog portala i sl, **ima svoje prednosti.** Nastavnici su mogli učenicima slati materijale, postavljati pitanja i odgovarati na njihova pitanja u bilo koje vrijeme. Poruke

su se mogle slati grupi učenika ili individualno (prilagođeno svakom učeniku). Učenici su sa svoje strane mogli učiti, izrađivati zadatke, odgovarati na pitanja i sl. u vrijeme kada je njima najviše odgovaralo. Jedan od učenika kaže: *Odgovaralo mi je što mogu sam da planiram dan, kada ću da ustajem, kada da učim...!*

Slabost nastave na daljinu, koja se isključivo oslanja na komunikaciju porukama, je **izostanak neposredne komunikacije** (licem u lice) i **neposredna razmjena mišljenja** (u trenutku kada je to učesnicima u komunikaciji potrebno). Jedan od nastavnika kaže: *Živa riječ i neposredna komunikacija u učionici su nezamjenjive!*

Kada su u pitanju učenici razredne nastave, ovaj oblik komunikacije (komunikacija zasnovana na razmjeni poruka i nastavnih materijala) ima i druga ograničenja. *Nedostatak žive riječi, druženja i neposredne interakcije sa nastavnikom i drugom djecom mnogo je uticalo na moje dijete*, kaže jedan roditelj. *Djeca su nekako tužna bez svojih drugara i mnogo im nedostaje učiteljica i druženje! Moje dijete nema osjećaja da je u školi, niti odnos odgovornosti prema obavezama. Bilo mi je teško da ga motivišem, da svaki dan završava svoje obaveze. Školski kontekst, neposredan kontakt sa nastavnikom i drugim učenicima su nezamjenjivi kada su u pitanju ovi učenici*, kaže jedan roditelj. Škola nije samo obrazovna već i vaspitna ustanova. U školi se uči iz knjiga, ali i iz odnosa sa nastavnikom i drugim učenicima. Svojom organizacijom škola utiče ne samo na saznanji već i na socijalni i emocionalni razvoj djeteta. Uticaj škole na socijalizaciju učenika je tim veći, što su učenici na mlađem školskom uzrastu.

Činjenica, da se komunikacija između nastavnika i učenika dominantno odvijala razmjenom poruka i nastavnog materijala, istovremeno ukazuje i na neiskorišćeni potencijal za unapređivanje kvaliteta ove nastave u budućem periodu. **To bi podrazumijevalo da se u komunikaciji sa učenicima, pored slanja poruka i nastavnih materijala, koriste i drugi oblici komunikacije, prije svega komunikacije putem videa (Zoom, Skype i sl.).** Komunikacija porukama i razmjena nastavnih materijala u literaturi se smatra dopunskom u odnosu na neposrednu video komunikaciju. Video komunikacija omogućava neposrednu intervenciju licem u lice i razmjenu među učesnicima u trenutku kada se pojavi potreba za tim.

Pitali smo učenike i **šta je bio sadržaj ove komunikacije sa nastavnikom.**

Sadržaje komunikacije između nastavnika i učenika tokom realizacije nastave na daljinu podijelili smo u dvije grupe, na one sadržaje koji su bili česti (dominantni sadržaji) i rijetko zastupljeni sadržaji komunikacije.

Dominantni sadržaji komunikacije su bili:

- zadavanje učeniku šta treba da nauči;
- davanje instrukcija koje se odnose na učenje (iz čega i kako treba da se uči i sl);
- zadavanje domaćih, kontrolnih zadataka i testova;
- davanje povratnih informacija o prethodno urađenim zadacima.

Sadržaji komunikacije koji su bili rjeđe zastupljeni:

- objašnjenje nastavnih sadržaja (pojednostavljivanje, raščlanjivanje nastavnih sadržaja, predavanje nastavnika i sl);
- razjašnjavanje nejasnoća, dilema učenika, odgovaranje na pitanja učenika i sl;
- neposredna provjera znanja, npr. odgovaranjem „pred nastavnikom“.

Na osnovu analize sadržaja komunikacije između nastavnika i učenika tokom nastave na daljinu, moguće je zaključiti sljedeće.

Prvo, sadržaj komunikacije između nastavnika i učenika tokom realizacije nastave na daljinu **bio je uslovljen korišćenim oblikom komunikacije**. U ovom slučaju sadržaj komunikacije zavisio je od mogućnosti koje pružaju: sms, mejl, Fejsbuk, portal škole i sl. Sms porukama, mejlom i slično, učenicima se mogu dostavljati informacije o tome šta treba da nauče; instrukcije o tome kako i iz čega da uče; mogu se zadavati domaći i kontrolni zadaci i testovi. Na ovaj način se učenicima mogu dostavljati povratne informacije (o tačnosti urađenih zadataka i instrukcije za naredno učenje). S druge strane, učenici su mejlom, sms porukama i sl. nastavniku mogli slati urađene zadatke, svoja rješenja kontrolnih zadataka i testova itd. Ono što nedostaje ovoj komunikaciji, a što putem sms i mejl poruka i nije bilo ni moguće ostvariti, bilo je **neposredno vođenje učenikovog učenja**. Nedostajalo je nastavnikovo objašnjenje sadržaja učenja; nedostajalo je otklanjanje nedoumica i dilema kod učenika i sl. Jedan od učenika kaže: *Nedostajala su objašnjenja nastavnika... Samo na osnovu udžbenika, bez pomoći nastavnika, nemoguće je tačno uraditi zadake, posebno iz matematike.*

Činjenica da su učenik i nastavnik fizički razdvojeni, **da nastavnik nema neposrednu kontrolu nad radom učenika**, i da komuniciraju isključivo porukama i razmjenom materijala, dovela je kod nastavnika do **osjećaja nepovjerenja u rezultate učenja**. Nemogućnost neposrednog praćenja rada učenika (*Nikada nijesam sigurna ko je uradio domaći zadatak, mama ili učenik*, kaže jedan nastavnik); nemogućnost provjere znanja učenika u kontrolisanim uslovima (*Nemam pouzdanu provjeru znanja i ne znam koliko su zapravo učenici naučili*),

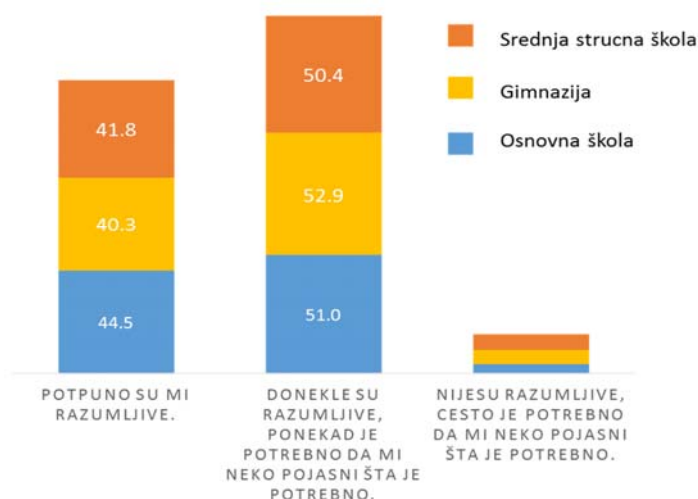
doveli su do nesigurnosti i nepovjerenja nastavnika u efikasnost ovog procesa. Jedan nastavnik kaže: *Uopšte je pitanje koliko su učenici zapravo naučili, pitanje je da li su uopšte i učili.* Jedan drugi nastavnik kaže: *Veoma je moguće da jedan broj učenika uopšte nije savladao gradivo, jer su im roditelji, u nedostatku strpljenja, radili sve zadatke! To je bilo jasno vidljivo, ali šta je tu je!*

Činjenica da se komunikacija između nastavnika i učenika dominantno odvijala razmjenom poruka a da se sadržaj tih poruka **dominantno odnosio na zahtjeve prema učeniku** (zadavanje zadataka), bez direktne pomoći od strane nastavnika da se ti zahtjevi ispune, dovela je do toga da se kod učenika pojavi **osjećaj prepuštenosti sebi i zatrpanosti obavezama.** Jedan od učenika ovu situaciju opisuje riječima: *Bili smo svakodnevno zatrpavani obavezama. Svaki nastavnik zadaje svoje lekcije, svoje zadatke, a malo su vodili računa o tome koliko smo mi opterećeni i kako ćemo sve to sami naučiti.*

Interesovalo nas je dalje i **koliko su učenicima bili razumljivi zadaci i instrukcije koje su dobijali od nastavnika tokom odvijanja nastave na daljinu.**

Najveći broj učenika, bilo da se radi o učenicima osnovne ili srednje škole, navodi da su im zadaci i instrukcije koje su dobijali od nastavnika tokom nastave na daljinu bili samo **donekle razumljivi**, i da je često bilo potrebno da im neko dodatno pojasni šta se od njih traži. Jedan učenik kaže: *Nama učenicima dosta puta zapravo i nije bilo jasno šta ko od nas traži. Sreća je da smo mi učenici bili stalno jedni sa drugima na vezi pa smo se o svemu dogovarali!*

Tabela 5. Koliko su bili razumljivi zadaci i instrukcije koje ste dobijali od nastavnika?

Ovaj nesporazum u komunikaciji mogao bi da ima brojne uzroke, ali se svi mogu svesti na jedan, na korišćeni oblik komunikacije. Posredna komunikacija razmjenom poruka, mejlova i slično, **ne ostavlja prostora za prilagođavanje ove komunikacije različitim primaocima poruka** (različitim mogućnostima, iskustvima i interesovanjima učenika). Dekodiranje (razumijevanje) poruke zavisi od niza faktora, a svi su individualne prirode. Na razumijevanje poruke utiču: sposobnosti primaoca da tačno dekodira poruku („doraslost“ poruci, npr. mentalna); znanje i prethodno iskustvo primaoca poruke (predznanje i iskustvo učenika u oblasti na koju se poruka odnosi); poznavanje standarda (npr. poznavanje opšteprihvaćenog dogovora o značenju simbola, načinu njihovog korišćenja i sl). **Budući da se ovdje radi o komunikaciji između nastavnika koji je ekspert za tu oblast i učenika koji je početnik u toj oblasti, moguće je pretpostaviti brojne šumove u njihovoj komunikaciji (posebno u slučaju kada ne postoji mogućnost neposredne komunikacije i dodatnih pojašnjenja).**

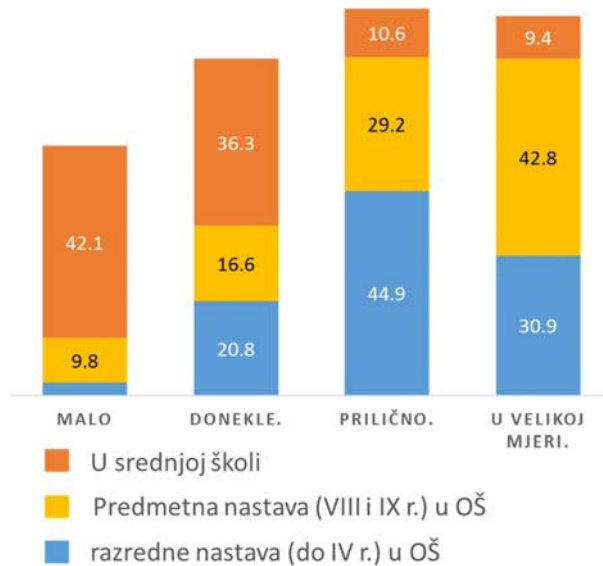
2. Snimljeni časovi („TV časovi“)

Pored održavanja redovne komunikacije i razmjene informacija i materijala između nastavnika i učenika, na nivou škole, prema uputstvu Ministarstva prosvjete nastava na daljinu je podrazumijevala i praćenje od strane učenika, na televiziji i Youtube-u, snimljenih materijala, tj. časova iz pojedinih predmeta. Interesovalo nas je koliko su se nastavnici u svojoj organizaciji učenja oslanjali na ove časove; koliko su učenici pratili ove časove; koliko su roditelji, zajedno sa svojom djecom, pratili ove časove i kako ih ocjenjuju.

Koliko su se nastavnici oslanjali na ove časove, koliko su ovi časovi bili uključeni u njihove programe učenja?

Na snimljene časove uglavnom su se oslanjali nastavnici osnovne škole, i to nešto više nastavnici u predmetnoj nego u razrednoj nastavi. Tako npr. 42.8% nastavnika predmetne i 30.9% nastave razredne nastave navodi da su se prilikom planiranja i realizacije nastave u velikoj mjeri oslanjali na ove časove. U srednjim školama, bilo u gimnaziji ili u stručnim školama, oslanjanje nastavnika na ove časove bilo je minimalno.

Tabela 6. Koliko su se nastavnici oslanjali na ove časove, koliko su ovi časovi bili uključeni u program učenja?

Možemo se pitati, zašto ovi časovi nijesu bili u većoj mjeri uključeni u programe učenja nastavnika. Za to postoji nekoliko mogućih razloga.

Postoji jedan generalni razlog koji ne zavisi ni od nivoa, ni od tipa škole, a odnosi se na autonomiju nastavnika u planiranju i realizaciji nastave. Princip autonomije polazi od činjenice da nastavnici najbolje poznaju svoje učenike, njihove potrebe, mogućnosti, predznanja i da su zato autonomni da na osnovu programa planiraju i realizaciju nastavu. Da bi snimljeni časovi bili uključeni u programe učenja nastavnika, **trebalo je da nastavnici unaprijed znaju njihov sadržaj** (da ih na osnovu toga planiraju kao dio svog programa učenja). Jedan nastavnik kaže: *Bila je neusklađenost i nedovoljna koordinacija nastave i TV časova – na portalu se objavljuju časovi za jednu sedmicu unaprijed, a od nas su se tražili planovi za dvije sedmice!* Jedan roditelj ističe: *Postojala je neusklađenost plana i programa između škola, gradova na televiziji... na televiziji su učenici mogli pratiti sadržaje koje su učili mnogo ranije, a nije bilo onih sadržaja koje trenutno uče!*

Jedan od mogućih razloga slabije uključenosti ovih časova u programe učenja **treba tražiti i u samoj prirodi ovih časova**. Jedan nastavnik gimnazije kaže: *TV časovi su bili više informativni; malo su podsticali učenike na razmišljanje i zaključivanje, uglavnom se radilo, u najboljem slučaju o predavačkoj nastavi, a vrlo često se radilo samo o čitanju pripremljenih slajdova.*

Ovaj i slični komentari nastavnika otvaraju pitanje određivanja prirode učenja na daljinu, uloge nastavnika u situaciji kada su nastavnik i učenik međusono fizički razdvojeni, kao i pitanje uloge snimljenih časova tokom realizacije nastave na daljinu.

Polazeći od prirode procesa učenja (učenje je aktivan proces i najviše zavisi od aktivnosti učenika) i uloge nastavnika u tom procesu (učenje je interaktivan proces, i njegova efikasnost zavisi od vođenja nastavnika), proizilazi i priroda učenja na daljinu i uloga nastavnika u situaciji kada su nastavnik i učenik međusono fizički razdvojeni.

U situaciji fizičke razdvojenosti učenika i nastavnika, osnovni problem koji nastavnik rješava nije kako da se učeniku obezbijede sadržaji učenja. Sadržaji učenja su učeniku dostupni na razne načine. Tokom nastave na daljinu, pored udžbenika, učenici su učili pretražujući internet, knjige koje su imali u kući i sve drugo što im je bilo na raspolaganju. U bilo kojim okolnostima, tokom redovne nastave ili tokom nastave na daljinu, primarna uloga nastavnika je da organizuje i vodi učenje učenika. **Nastava na daljinu ne treba da bude preslikavanje tradicionalne nastave, gdje nastavnik, sada putem medija, učeniku prenosi, predaje sadržaje učenja. To treba da bude sasvim drugi tip nastave, gdje nastavnik postavlja ciljeve učenja, gdje vodi i usmjerava učenika tokom učenja. Za razliku od redovne nastave, gdje je vođenje neposredno, ono se sada nužno odvija posredno uz korišćenje različitih komunikacionih sredstava (sms, mejl, video konferencije i slično).** Snimljeni časovi su važan dio ovog procesa, ali samo jedan dio, ili kako kaže jedan nastavnik: *TV časovi se mogu eventualno koristiti samo kao uvod, a stvarno učenje se odvija u komunikaciji između učenika i nastavnika.*

Posebno treba biti oprezan u određivanju uloge snimljenih časova kada je u pitanju učenje učenika nižih razreda osnovne škole. Istraživanje je pokazalo da su roditelji većinom (63% roditelja) zajedno sa svojom djecom pratili ove časove i da se uglavnom **pozitivno izjašnjavaju o njima** (roditelji se posebno pohvalno izjašnjavaju o nastavnicima koji su prezentovali ove časove). Sa druge strane, *i pored velikog truda i umješnosti nastavnika koji su prezentovali sadržaje posredstvom televizije*, roditelji kažu da je: *praćenje ovih časova od strane mladih učenika veoma otežano.*

Jedna grupa problema se odnosi na **teškoće u razumijevanju sadržaja koji se posredstvom televizije emituje djeci**. Roditelji kažu: *Djeca ovog uzrasta ne mogu dobro razumjeti i savladati gradivo koje se emituje na televiziji bez dodatnih pojašnjenja nastavnika; Časovi putem ovog vida nastave su prebrzi i djeca nemaju dovoljno vremena da razumiju, nemaju mogućnost da zastanu, razmisle i postavljaju pitanja; Potrebno je više vremena za razlaganje*

novih lekcija uz dodatna objašnjenja. Druga grupa problema odnosi se na **nemogućnost učenika ovog uzrasta da duže održi pažnju prateći ove časove**. Jedan roditelj kaže: *Moje dijete obično rado započne da gleda časove na televiziji, ali vrlo brzo odustane*. Jedan drugi roditelj kaže: *Istina je časovi nijesu dugi, ali bi bolje bilo da su podijeljeni na kraće segmente, da se ostavi prostor djeci da savladaju ono što su gledali*. Problem je i sa **navikavanjem djece na različite nastavnike i različite stilove nastave**. Jedan roditelj primjećuje: *Problem je što pratimo čas „nepoznatog“ nastavnika, to je drugačiji pristup, djeca se teško navikavaju na to!*

3. Učenje kod kuće

Za razliku od redovne nastave kada se uči i kod kuće i u školi, sada se učenje odvija isključivo kući. Interesovalo nas je koliko su vremena učenici provodili učeći i završavajući školske obaveze; koju vrstu aktivnosti učenja su zahtijevali zadaci koje su dobijali od nastavnika; koliko su učenicima ovi zadaci bili zanimljivi; kako su ih obično radili, samostalno ili uz nečiju pomoć.

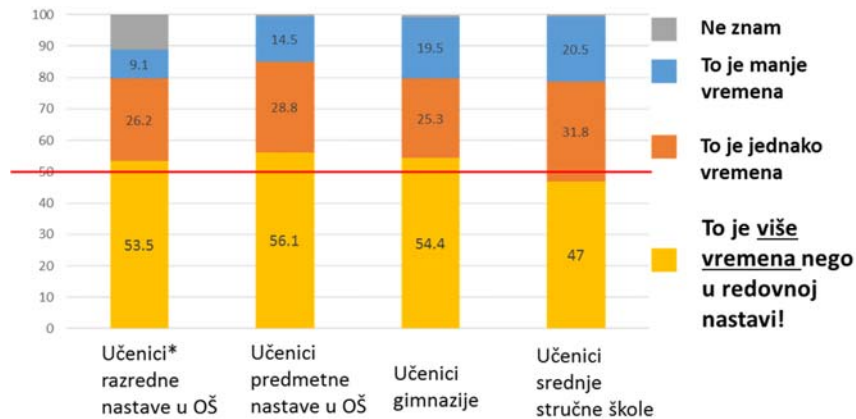
Koliko su vremena učenici tokom odražavanja nastave na daljinu provodili učeći i završavajući domaće zadatke i druge školske obaveze?

Većina učenika (oko 55%) je dnevno, u prosjeku, **učila između jednog i dva sata**. Oko 35% učenika je učilo duže od toga (između dva i tri sata), a oko 10% učenika kraće od toga (manje od jednog sata). Pojedinačno gledano najviše vremena u učenju su provodili učenici viših razreda osnovne škole i učenici gimnazije (u prosjeku oko 2 sata). Učenici srednjih stručnih škola i učenici razredne nastave dnevno su učili oko sat vremena.

Teško je objektivno utvrditi da su učenici u ovom periodu učili jednako, duže ili kraće u odnosu na vrijeme učenja tokom redovne nastave. Za ovo nemamo pouzdanih podataka, ali je moguće utvrditi njihov subjektivni osjećaj o tome. Tražili smo da učenici ocijene **da li je vrijeme učenja tokom nastave na daljinu bilo duže, kraće ili jednako vremenu učenja u redovnoj nastavi**.

Utvrđeno vrijeme učenja tokom nastave na daljinu (u prosjeku između jednog i dva sata) moglo bi nas navesti na pogrešan zaključak, da se u ovom periodu učilo manje u odnosu na redovnu nastavu, što izgleda nije tačno, jer **subjektivni osjećaj učenika o vremenu učenja govori drugačije**.

Tabela 7. Kada ovo vrijeme uporediš sa redovnom nastavom, da li je to: više, manje ili jednako vremena učenja?

Učenci imaju osjećaj da su u ovom periodu, tokom nastave na daljinu, učili i više i duže nego tokom redovne nastave. Samo oko 15 do 20% učenika smatra da su učili manje nego tokom redovne nastave. Između 80 i 85% učenika tvrdi da je to jednako ili više vremena u odnosu na redovnu nastavu. Više od 50% učenika decidno tvrdi da su učili više i duže nego tokom redovne nastave.

Postavlja se pitanje zašto učenici imaju osjećaj da su tokom nastave na daljinu učili više i duže nego tokom redovne nastave, pogotovo ako to možda objektivno i nije tako. Za to postoji nekoliko mogućih odgovora.

Jedan odgovor je u činjenici da je ova situacija kod jednog broja učenika, iz različitih razloga, **pokrenula želju za učenjem.** Jedan učenik kaže: *Čini mi se da smo više učili nego tokom redovne nastave, ali ne samo zato što smo morali, trebalo je nekako popuniti ovo vrijeme!* Razloge povećane motivacije učenja nalazimo i u činjenici koju smo utvrdili u ovom istraživanju, a koja će biti predstavljena nešto kasnije, **da učenici zadatke koje su dobijali tokom nastave na daljinu ocjenjuju zanimljivijim u odnosu na zadatke u redovnoj nastavi.**

Drugo objašnjenje ima negativan smjer. **Izgleda da je obim zahtjeva u ovom periodu za jednu grupu učenika zaista bio veći nego što su ih oni realno mogli ispuniti.** Jedan roditelj kaže: *Količina gradiva je velika. Nastavnici svakodnevno zadaju nove obaveze. Roditeljima je prebačena ogromna obaveza da djecu nauče onome što je predviđeno da se radi u školi, plus izrada domaćih zadataka i plus testovi svake sedmice.* Jedan učenik kaže: *Bili smo svakodnevno zatrpavani obavezama. Svaki nastavnik zadaje svoje lekcije, svoje zadatke, a malo se vodi*

računa o tome koliko su učenici bili opterećeni. Problem je obimnost nastavnog gradiva i domaćih zadataka – zatrpanost domaćim zadacima i nastavnim sadržajima na dnevnom nivou, kratki rokovi za izradu zadataka, premalo vremena za učenje.

Šta bi mogli biti razlozi povećanih zahtjeva nastavnika?

Jedan od mogućih odgovora već smo naveli. **Osjećaj pretrpanosti obavezama i prepuštenosti sebi javio se kod učenika** kao posljedica činjenice da su oni u ovom periodu od nastavnika uglavnom dobijali zadatke i obaveze, a da je izostajala pomoć nastavnika u izvršavanju tih obaveza.

Povećani zahtjevi prema učenicima mogu biti i posljedica **osjećaja odgovornosti nastavnika i njihove zabrinutosti da u ovoj situaciji učenici neće dovoljno postići**. Jedna od nastavnika kaže: *Ja sam zadavala zaista više nego što bih to radila tokom redovne nastave, ali mi se činilo da je i to malo i da većina učenika neće savladati sve što je predviđeno*. Kada su u pitanju učenici predmetne nastave, razloge za povećani obim zahtjeva moguće je pronaći i u **nedovoljnoj koordinaciji nastavnika u odjeljenskim vijećima kada su u pitanju obaveze učenika**. Jedan od učenika kaže: *Svaki nastavnik ima svoje zahtjeve, i nije ih briga kako ćemo mi to uskladiti i sve ispuniti*.

Postoji još jedan razlog, a tiče se individualnih razlika učenika. Obim zahtjeva nikada nije isti za sve učenike. Ista količina gradiva za jednog učenika može biti pretjerana, za drugog optimalna, a za trećeg nedovoljna. **Dok se u redovnoj nastavi, svjesno ili nesvjesno, uglavnom vrši diferencijacija zahtjeva prema mogućnostima učenika, sada su svi učenici imali jednaku količinu obaveza**. Nastavnici su se u porukama obraćali svim učenicima, i uglavnom su svima slali iste zahtjeve.

U odnosu na prethodno pitanje, koliko su vremena učili, važnije je pitanje kako su učili. Pitali smo učenike da u odnosu na redovnu nastavu uporede, **koliko su u ovom periodu bile zastupljene pojedine aktivnosti učenja**. Prema zastupljenosti aktivnosti učenja tokom realizacije nastave na daljinu podijelili smo u tri kategorije:

Aktivnosti učenja koje su bile rjeđe zastupljene nego u redovnoj nastavi:

- objašnjavanje, predavanje sadržaja učenja od strane nastavnika;
- utvrđivanje znanja (odgovaranje na pitanja pred nastavnikom).

Aktivnosti učenja koje su bile jednako često zastupljene kao u redovnoj nastavi:

- učenje iz udžbenika;
- rješavanje zadataka u radnoj svesci i/ili zbirci zadataka;
- rješavanje kontrolnih zadataka i testova koje priprema nastavnik.

Aktivnosti učenja koje su bile češće zastupljene nego u redovnoj nastavi:

- istraživanje putem interneta (pretraživanje određenih sadržaja);
- izrada pratičnih radova (izrada eseja, prezentacija, modela, shema i slično);
- zadaci koji od učenika traže da sami nešto smisle, kreiraju, oblikuju i slično;
- zadaci u kojima se od učenika traži da iznese svoje mišljenje o nečemu (svoje lično viđenje, stav o nečemu, prijedlog i slično).

Distribucija zastupljenosti pojedinih aktivnosti učenja tokom realizacije nastave na daljinu otkriva karakteristike ove nastave, prije svega, njene osnovne slabosti ali i prednosti u odnosu na redovnu nastavu.

Koje su slabe strane nastave na daljinu?

Odgovor na ovo pitanje najbolje je započeti konstatacijom jednog učenika. On kaže: *Tokom ove nastave sve je palo na nas, nastavnici su samo zadavali, a očekivalo se da mi sami sve naučimo – bez imalo pomoći nastavnika!*

I zaista, ovu konstataciju potvrđuju nalazi istraživanja. Od učenika se očekuje, jednako kao u redovnoj nastavi, da savladaju lekcije iz udžbenika, da uvježbavaju naučeno (da rješavaju zadatke u radnoj svesci), da provjeravaju naučeno (da rješavaju kontrolne zadatke i testove). Ono što je nedostajalo, čega je bilo manje u odnosu na redovnu nastavu je neposredna pomoć nastavnika tokom učenja. U odnosu na redovnu nastavu, tokom nastave na daljinu, rjeđe su zastupljene aktivnosti kao što su: **nastavnikovo tumačenje, objašnjenje, raščlanivanje sadržaja, kao i objektivna provjera naučenog** (npr. odgovaranje pred nastavnikom). Iz navedenog opisa proizilaze i osnovne slabosti nastave na daljinu:

- nedostatak neposredne pomoći nastavnika tokom učenja učenika što dovodi do teškoća u razumijevanju sadržaja od strane učenika;
- nemogućnost objektivne, kontrolisane provjere znanja učenika, što rezultira nepoznavanjem stvarnih efekata učenja od strane nastavnika.

Tako npr. jedan učenik kaže: *Teže je razumijevanje zbog izostajanja objašnjavanja nastavnika; nema mogućnosti postavljanja pitanja u trenutku kada je nešto nejasno...* O problemu nemogućnosti objektivnog utvrđivanja znanja učenika biće riječi nešto kasnije.

Koje su prednosti nastave na daljinu?

Odgovor na ovo pitanje najbolje je započeti konstatacijom jednog učenika. On kaže: *Ovaj vid nastave nam je omogućio veći stepen samostalnosti, da budemo kreativniji i da se više bavimo istraživanjem.*

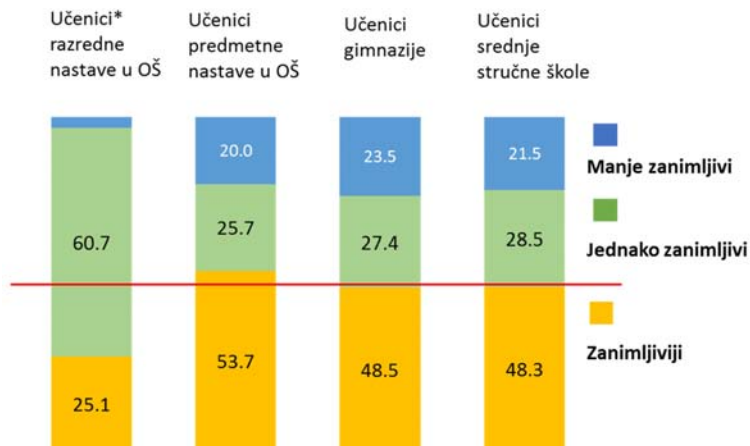
I zaista, ova konstatacija se slaže sa prirodom aktivnosti učenja za koje smo utvrdili da su se tokom nastave na daljinu pojavljivale češće nego u redovnoj nastavi. To su sljedeće aktivnosti: **istraživanje putem interneta; izrada pratičnih radova (izrada eseja, prezentacija, modela, shema i sl); zadaci koji od učenika traže da nešto samostalno smisle, kreiraju, oblikuju; zadaci u kojima se od učenika traži da iznese svoj stav, mišljenje o nečemu (svoje lično viđenje).**

Učenje je aktivan proces, i svako učenje ako je uopšte učenje, zahtijeva neku vrstu aktivnosti učenika. Ta aktivnost učenja je prije svega misaona aktivnost, i ona se može odvijati na različitim nivoima. Na primjer, od učenika se može očekivati da samo sluša i eventualno zapamti predavanje nastavnika (slično kao u situaciji praćenja časa na TV-u). Na višem nivou, od učenika se očekuje da ono što sluša i razumije, da ga prevede na sebi razumljiv jezik i poveže sa onim što od ranije zna. Na višem nivou, od učenika se može očekivati da to što je naučio primijeni i riješi neki problem, ili da to što je naučio transformiše na svoj način i stvori neku novu cjelinu. **U svakom od ovih slučajeva učenik nešto uči, ali je učenje vrijednije što je aktivnost učenja na višem nivou.**

Ako se sada vratimo našem nalazu o zastupljenosti pojedinih aktivnosti učenja tokom nastave na daljinu proizilazi važan zaključak **da je ova nastava u školu uvela aktivnosti viših oblika učenja** (istraživanje putem interneta, izrada samostalnih radova, eseja, zadaci koji zahtjevaju lični stav, kreativni zadaci i sl). To je upravo ona vrsta aktivnosti učenja koju bi željeli češće da vidimo i u redovnoj nastavi. To su aktivnosti učenja koje su potrebne kako bi se uopšte ostvarili ciljevi škole: razvoj sposobnosti učenja, sposobnost rješavanja problema, samostalnost, sposobnosti stvaralačkog i kritičkog mišljenja itd. Jedan direktor je to izrazio na ovaj način: *Tokom nastave na daljinu dosta se promijenio pristup učenja – sada je bio više problemski pristup i kreativnost; razvijanje viših kognitivnih sposobnosti kod učenika.*

Interesovalo nas je koliko je ova nastava učenicima bila zanimljiva. Tražili smo od učenika da procijene, **koliko su im bili zanimljivi zadaci koje su u ovom periodu dobijali od nastavnika: manje, jednako ili više u odnosu na zadatke koje dobijaju u redovnoj nastavi.**

Tabela 8. U odnosu na redovnu nastavu, koliko su bili zanimljivi zadaci koje ste tokom nastave na daljinu dobijali od svojih nastavnika?

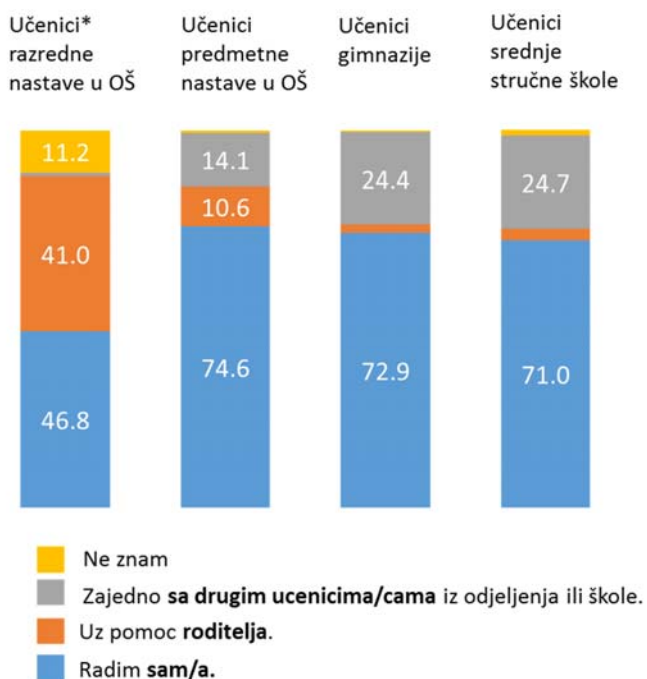

Većina učenika osnovnih i srednjih škola smatra **da su zadaci koje su dobijali tokom nastave na daljinu zanimljiviji u odnosu na zadatke u redovnoj nastavi.** Posebno je upečatljiv podatak da samo 20% učenika zadatke iz ovog perioda smatra manje zanimljivim u odnosu na zadatke u redovnoj nastavi. Oko 30% učenika smatra da su zadaci tokom nastave na daljinu bili jednako zanimljivi, a 50% da su bili zanimljiviji u odnosu na zadatke u redovnoj nastavi. **Na osnovu svega možemo zaključiti da je nastava na daljinu u određenom smislu bila, ne samo intelektualno već i motivaciono podsticajnija u odnosu na redovnu nastavu.**

Izgleda da ovaj zaključak ne važi kada su u pitanju učenici razredne nastave. Veći broj roditelja ukazuje **na nedostatak motivacije kod njihove djece tokom učenja i rješavanja domaćih zadataka kod kuće.** Ovaj nedostatak motivacije kod učenika nižeg školskog uzrasta vjerovatno je više u vezi sa kontekstom učenja (učenje u kući) nego sa prirodom zadataka. Roditelji primjećuju da kućno okruženje nije najbolji kontekst za učenje djece mlađeg školskog uzrasta. Jedan roditelj kaže: *Atmosfera u kući nikada ne može biti kao u učionici. Nedostaju drugovi, svoja učiteljica. Nema grupnog rada, takmičarskog duha kod djece. Djeca postaju pasivna, nekada nezainteresovana za rad... ne mogu da shvate da im je ovo obaveza...*

Tokom redovne nastave, učenje se odvija pod nadzorom i uz pomoć nastavnika, a učenici često uče u parovima, grupama ili timski. Interesovalo nas je **kako su u ovom periodu učenici učili: sami, uz nečiju pomoć ili zajedno sa drugim učenicima.**

Tabela 9. Kako su obično učili i radili zadatke, sami, uz nečiju pomoć ili zajedno sa drugim učenicima.

Iz Tabele 9 se može vidjeti da su učenici osnovnih škola (viši razredi) i učenici srednjih škola u najvećem procentu **učili sami, bez ičije pomoći** (učešće roditelja u njihovom učenju bilo je minimalno). To je očekivano i s obzirom na okolnosti nije neobično, ali poseban komentar zaslužuje podatak da je ¼ učenika srednjih škola (gimnazija i srednjih stručnih škola) navela kako su u ovom periodu **učili zajedno sa drugim učenicima iz odjeljenja ili škole**, što nije bilo predviđeno. Jedan učenika kaže: *Mi smo često radili zajedno, svako uzme neki dio, kome šta najviše odgovara, onda to razmijenimo, malo doradimo i šaljemo nastavniku!* Sudeći po odgovoru ovog učenika, kooperativni, zajednički rad grupe učenika, bio je prije svega u funkciji lakšeg završavanja obaveza koje su imali, što je sa druge strane dovelo do osjećaja nepovjerenja kod nastavnika u samostalan rad učenika i uopšte u rezultate učenja. Tako jedan od nastavnika kaže: *Glavni nedostatak ove nastave je to što nemam uvid u samostalnost rada koji mi učenici pošalju. Uvijek imam osjećaj da su prepisali jedni od drugih.*

Interaktivni i kooperativni rad učenika (rad u paru, u grupi, timu i slično) integriše u sebi niz razvojnih potencijala. Interaktivni rad podrazumijeva razmjenu mišljenja, različite uglove

gledanja, sukob ideja, stavova i sl. što je ključno za suštinsko i dublje razumijevanje sadržaja koji se uči. Kroz zajednički, kooperativni rad, učenici uče da sarađuju, da budu odgovorni, tolerantni itd. U redovnoj nastavi interaktivni i kooperativni rad se preporučuju i često primjenjuju. Tokom nastave na daljinu interaktivni i kooperativni rad u najvećem broju slučajeva nijesu bili predviđeni (nastavnici su rijetko zadavali zadatke grupi učenika), smatrani su nepoželjanim i ometajućim za postizanje ciljeva učenja. Da li to treba da bude tako?

Postoji uvjerenje da učenje na daljinu pretpostavlja individualni rad učenika. To nikako ne treba da bude tako. **Učenicima se zadaci mogu zadavati individualno, ali mogu i grupno (u parovima, grupama, timski i sl).** Umjesto da se interaktivni i kooperativni rad doživljavaju kao prepreka, trebalo bi da ih nastavnici i tokom nastave na daljinu planiraju i očekuju. Postoje brojne mogućnosti za to. Svi zadaci kreativnog tipa, zadaci koji ne predviđaju jedan tačan odgovor, zadaci gdje svaki učenik može doprinijeti svojom idejom, pogodni su za interaktivni i kooperativni rad učenika. Sa svoje strane, pokazalo se, učenici se rado i lako organizuju u grupe. **U situaciji fizičke izolacije, zajednički rad i interakcija sa drugim učenicima iz odjeljenja, ima ne samo saznavnu već i emotivnu vrijednost.** Ono što je učenicima najteže palo u ovoj situaciji bio je prekid interakcije sa drugim učenicima iz odjeljenja.

Kada je u pitanju razredna nastava, tokom nastave na daljinu očekivano **imamo veliko angažovanje roditelja.** U ovoj situaciji roditelji su preuzeli ulogu nastavnika. Oni su u ovoj prilici bili taj, za učenike mlađeg školskog uzrasta, tako važan **spoljašnji oslonac i pomoć pri učenju.**

U psihologiji preovlađuje mišljenje da je za napredovanje učenika, to posebno važi za napredovanje učenika mlađeg školskog uzrasta, pored aktivnosti učenika na zadatku, odlučujuća pomoć (odrasle soobe). Drugačije rečeno, od dva učenika koji uče, više i brže će napredovati onaj učenik kome neko pomaže. U školi tu pomoć pruža nastavnik, a u ovoj situaciji roditelji. Osnovno pitanje je kako su se roditelji snašli u ovoj situaciji.

Dok su jedni oduševljeni ovom ulogom, drugi navode niz problema na koje su nailazili. Oduševljeni roditelji kažu: *Najviše mi se dopalo to što sam kao roditelj imala mogućnost da budem dio obrazovnog sistema, i da kroz komunikaciju sa učiteljicom, sadržajem na sajtu škole i nastavom na televiziji vidim kako se radi sa njima, i koliko im je sadržaj raznovrstan; Najbolje je bilo što smo više vremena mogli da provodimo sa svojom djecom, što sam mogla da im pomazem dok uče; Bilo mi je zadovoljstvo da preuzmem ulogu učitelja.*

Problemi sa kojima su se suočili roditelji u ulozi nastavnika bili su sljedeći:

Opterećenost roditelja školskim obavezama. Jedan roditelj kaže: *Ne dopada mi se što su roditelji opterećeni obavezama koje bi u redovnim uslovima bile obaveze nastavnika, jer je pored svog posla i roditeljskih obaveza u ovoj vanrednoj situaciji vrlo teško sve uskladiti, a da bude kvalitetno. Ovaj problem je posebno izražen u porodicama sa većim broje djece*, od kojih je svako tražilo pomoć. Jedan roditelj kaže: *U porodicama gdje ima dvoje i više djece, život se pretvorio u veliku učionicu. A treba uzeti u obzir da roditelji i rade, nijesu svi bili kući, tako da je to priličan problem. Opterećivanje roditelja koji rade neprestanom komunikacijom putem telefona, vibera...*

Nedovoljna kompetentnost roditelja za ulogu nastavnika. Veći broj roditelja iznosi sumnje u pogledu kompetentnosti da pruže adekvatnu pomoć svom djetetu. Ovaj problem zaslužuje šire objašnjenje. Naprijed je rečeno da je za napredovanje učenika mlađeg školskog uzrasta, odlučujuća pomoć, ali to nije bilo kakva pomoć, to mora biti pomoć osobe koja je kompetentna i koja posjeduje specifično znanje i to: znanje o sadržaju učenja (o tome šta se uči, o predmetu učenja), znanja o metodama učenja (o tome kako se efikasno uči) i znanja o učeniku (o njegovim razvojnim karakteristikama, mogućnostima, sklonostima itd). Za rad u školi nastavnici se obučavaju i stiču kompetencije koje se odnose upravo na ove tri vrste znanja: znanje o sadržaja učenja, o metodama učenja i znanje o razvojnim karakteristikama učenika. Sigurno je da roditelji nemaju, ili nemaju svi jednako, ove kompetencije. Tako npr. jedna grupa roditelja izražava **sumnju u svoju kompetentnost vezano za sadržaje učenja** (npr. za strane jezike ili matematiku); drugi izražavaju svoju **nekompetentnost u vezi sa metodama rada sa djecom** (npr. neki roditelji rade domaće zadatke umjesto učenika i to smatraju najboljom pomoći); jedan broj roditelja osjeća se **nekompetentnim u smislu poznavanja mogućnosti djeteta** (ne znam na koji način da mu približim sadržaje, ma koliko se trudio imam osjećaj da me ne razumije). Jedan broj roditelja izražava svoju **nekompetentnost za korišćenje digitalnih tehnologija** (npr. roditelji nijesu osposobljeni da komuniciraju sa nastavnikom uz pomoć digitalnih tehnologija i slično). Ova „nekompetentnost“ roditelja ima i snažnu **socijalnu dimenziju** jer je čvrsto povezana i sa materijalnim i obrazovnim nivoom porodice. Jedan roditelj kaže: *Jedina stvar koja nije dobra je nemogućnost svakog roditelja da na adekvatan način isprati rad svog djeteta.*

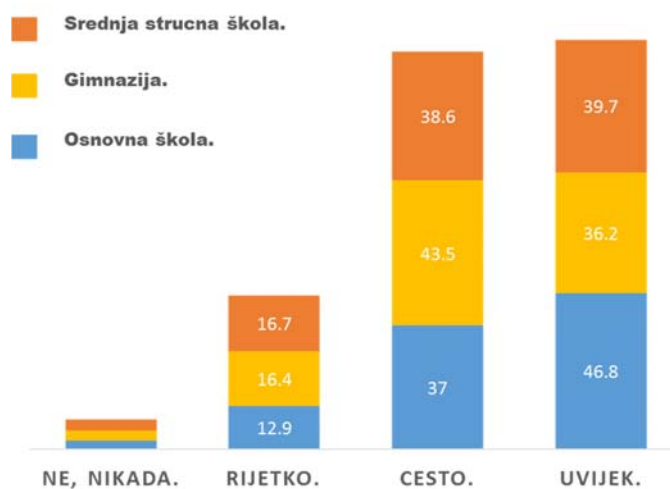
4. Praćenje i ocjenjivanje učenika

Iz perspektive nastavnika, jedan od najvećih problema nastave na daljinu je „nemogućnost objektivnog utvrđivanja znanja učenika“. Na to upućuju brojna svjedočenja nastavnika, ali i svjedočenja pojedinih roditelja i učenika. Izdvajano samo neke: *Nikada nijesam sigurna ko je uradio domaći zadatak, mama ili učenik* (nastavnik); *Veoma je moguće da jedan broj učenika uopšte nijesu savladali gradivo, jer su im roditelji, u nedostatku strpljenja, radili sve zadatke!* *To je bilo jasno vidljivo, ali šta je tu je!* (nastavnik razredne nastave); *Nerealne su ocjene sa on-line nastave, ne uzimaju u obzir mogućnost prepisivanja, a toga je bilo mnogo* (učenik) itd. *Objektivno utvrđivanje znanja učenika je potpuno van moje kontrole! Ja učenicima zadajem kontrolne zadatke i testove, ali nikada ne znam koliko su stvarno naučili!*

Tokom nastave na daljinu, u uslovima fizičke razdvojenosti, kontrola nad procesom učenja i posebno objektivna provjera znanja su ograničeni, ali to ne znači da su praćenje i ocjenjivanje postignuća učenika nemogući. U ovoj situaciji fokus bi trebalo pomjeriti sa sumativnog na formativno ocjenjivanje.

Osnovni cilj formativnog ocjenjivanja je da bude podrška učenju pa kvalitet ove vrste ocjenjivanja najviše zavisi od kvaliteta povratnih informacija koje nastavnik daje učeniku. Interesovalo nas je **koliko često su u ovom periodu učenici od svojih nastavnika/ca dobijali povratne informacije o ispravnosti domaćih zadataka i sl.**

Tabela 10. Koliko često, od vaših nastavnika dobijate povratne informacije o ispravnosti domaćih zadataka i sl?

Bez obzira na nivo škole, iz Tabele 10 se može vidjeti **da su tokom nastave na daljinu učenici veoma često dobijali povratne informacije o tačnosti urađenih zadataka ili o kvalitetu urađenog eseja, projekata, prikaza i sl.** Jedan nastavnik kaže: *Praćenje nije problem, tačno znam vrijeme kada je neki učenik poslao materijal i šta je poslao. Imam pregled rada za svakog učenika! Nije problem ni obavještanje učenika o tome kako su uradili domaće zadatke, da li su ispravno odgovorili ili ne.*

Komunikacija putem sms poruka, mejlom i sl. omogućila je efikasnu razmjenu ne samo zadataka, već i **povratnih informacija**. Da bi povratna informacija bila kvalitetna ona treba da sadrži informaciju o zadatku (o tome da li je učenik uspješno realizovao predviđeni zadatak) i informaciju o učenju (o tome kako bi učenik mogao da unaprijediti svoju uspješnost u realizaciji zadatka). **Izgleda da su tokom nastave na daljinu ovi kvaliteti povratnih informacija, da sadrži informaciju o zadatku i o učenju, bili koliko-toliko uspješno ostvareni.** O tome svjedoče zapažanja pojedinih učenika i nastavnika. Jedan učenik kaže: *Na svaki zadatak nastavnici su nam odgovarali da li smo ga uradili tačno ili nijesmo!* Drugi učenik: *Od nastavnika smo dobijali uputstva o tome šta smo dobro uradili i gdje smo griješili!* Jedan od nastavnika kaže: *Postoji mogućnost individualne podrške svakom učeniku. Svakom učeniku sam davao posebna dodatna objašnjenja.* Individualizacija povratne informacije, o kojoj govori ovaj nastavnik, je garancija da ona pored informativne ima i razvojnu funkciju (da se obraća konkretnom učeniku i da mu govori kako on može da unaprijedi svoje učenje). Pored navedenih svojstava, kvalitetnu povratnu informaciju odlikuje i njena blagovremenost. **Dok u redovnoj nastavi povratna informacija obično slijedi odmah nakon, i čak i u toku aktivnosti učenja, u nastavi na daljinu najčeće prođe i po nekoliko dana dok učenik ne sazna kako je uradio zadatke i šta bi trebalo promijeniti u narednom učenju.** Jedan učenik kaže: *U redovnoj nastavi odmah znam da li sam tačno odgovorio ili ne, sada prođe i po nekoliko dana dok ne saznam tačna rješenja.*

Kada je u pitanju ocjenjivanje, jedno od najvažnijih pitanja je pitanje kriterijuma koje nastavnik koristi kada ocjenjuje učenike. Razlog za to je činjenica da ocjenjivanje povratno utiče na učenje, da učenici pažljivo prate šta nastavnik cijeni i da prema tome podešavaju svoje učenje. Ako primijete da nastavnik preferira reproduktivno znanje, oni će svoje učenje podesiti tome. Ako pak, primijete da nastavnik kod učenika cijeni razmišljanje i zaključivanje, nastojaće da razumiju i da formiraju svoje mišljenje o onome što uče. Nas je interesovala ova percepcija učenika – **šta su, po njihovom mišljenju, nastavnici pratili tokom nastave na daljinu, šta im je bilo važno kada su ocjenjivali učenike.**

Gledano iz perspektive učenika, tokom nastave na daljinu većina nastavnika (oko 80% nastavnika) „gleda“ **koliko je učenik naučio i koliko zna**. Učenici kažu, nastavici prate: *Da li sam naučio lekciju; Da li sam tačno uradio domaće zadatke!; Da li sam tačno uradio kontrolne zadatke i testove!* i sl. Samo je mali broj nastavnika, po mišljenju učenika, u vrijeme nastave na daljinu, prilikom ocjenjivanja, uzimao u obzir **koliko se zalaže** (*Koliko redovno učestvujem na on-line časovima; Koliko sam zaniteresovan i koliko se zalažem i slično*).

Sudeći po iznesenom, **percepcija učenika o kriterijumu ocjenjivanja tokom nastave na daljinu ne razlikuje od one koja je uobičajena u redovnoj nastavi**. I u jednom i u drugom slučaju radi se o tzv. **sumativnom ocjenjivanju**, gdje su kod ocjenjivanja nastavnici dominantno zainteresovani za to koliko su učenici naučili, koliko znaju.

Ovdje se radi o percepciji učenika, a zanimljivo je vidjeti kakav je u vrijeme nastave na daljinu stvarno bio kriterijum ocjenjivanja. **Tražili smo od nastavnika da navedu šta su uzimali u obzir prilikom donošenja konačne ocjene učenika na kraju III klasifikacionog perioda**.

Prilikom donošenja konačne ocjene na kraju III klasifikacionog perioda, nastavnici su se rukovodili sljedećim kriterijumima:

- gotovo svi nastavnici (više od 90%), prilikom donošenja konačne ocjene na kraju III klasifikacionog perioda, uzeli su u obzir **znanje koje su učenici pokazali u prethodnom periodu** (period tokom redovne nastave). Ovo govori da za većinu nastavnika ovaj period (period tokom nastave na daljinu), bar kada je u pitanju znanje učenika, nije realizovan za donošenje konačne ocjene pa su se rađe oslanjali na ono u šta su bili sigurni, na pokazano znanje tokom redovne nastave;
- značajan broj nastavnika (više od 80%), prilikom donošenja konačne ocjene na kraju III klasifikacionog perioda, uzeo je u obzir **zalaganje učenika tokom nastave na daljinu** (redovnost učešća učenika u online nastavi; zalaganje tokom online nastave; odgovoran odnos prema obavezama; samostalnost prilikom izrade zadataka; kvalitet izrade i slično);
- najmanji broj nastavnika (manje od 40%), prilikom donošenja konačne ocjene na kraju III klasifikacionog perioda, uzeo je u obzir **uspješnost učenika u rješavanju testova i kontrolnih zadataka koje su učenicima zadavali u vrijeme nastave na daljinu**.

Na osnovu analize kriterijuma ocjenjivanja od strane nastavnika, može se zaključiti **da je nastava na daljinu uticala na promjenu kriterijuma ocjenjivanja i da je ocjenjivanje tokom nastave na daljinu bilo više formativno**. Razlog ove promjene, po našem mišljenju, više je posljedica nesigurnosti nastavnika u objektivnost ocjene tokom nastave na daljinu nego

što je rezultat njihove svjesne namjere. Jedan nastavnik kaže: *Nemam kontrolu nastavnog procesa kao u redovnoj nastavi, nemam pouzdanu provjeru znanja i ne znam koliko su zapravo učenici naučili. Rađe sam se oslanjao na to što sam od ranije znao o učenicima, a i na to koliko su bili aktivni tokom ovog perioda.*

Pored nesigurnosti u objektivnost ocjene, razlog promjene kursa ocjenjivanja treba tražiti i u **karakteru zadataka koji su nastavnici zadavali učenicima**. Način ocjenjivanja u velikoj mjeri zavisi i od vrste zadataka na osnovu kojih se ocjenjuje. Dok su za sumativno ocjenjivanje karakteristični jednostavniji zadaci reproduktivnog tipa koji obično imaju jedan tačan odgovor, za formativno ocjenjivanje podesniji su kompleksniji zadaci, koji traže samostalno zaključivanje ili divergentni zadaci gdje svaki učenik može imati svoj autentičan odgovor. Već smo ranije utvrdili da su tokom nastave na daljinu prevladavali ovi kompleksniji zadaci i da su nastavnici češće bili u prilici da pored nivoa znanja procjenjuju i način kako su učenici dolazili do rješenja, logiku zaključivanja, originalnost, samostalnost i sl. Važan element praćenja i ocjenjivanja učenika tokom nastave na daljinu bio je odnos učenika prema nastavi, što podrazumijeva: odgovornost prilikom završavanja obaveza, samostalnost, zalaganje tokom online sastanaka; redovnost učešća učenika na zajedničkim online sastancima i sl.

Sudeći po iznesenim činjenicama, možemo zaključiti **da je nastava na daljinu uticala na promjenu kriterijuma ocjenjivanja i afirmaciju formativnog ocjenjivanja**. To je značajno budući da bi kompleksniji zadaci i formativno ocjenjivanje trebali biti u većoj mjeri prisutni i u redovnoj nastavi. Ovi tipovi zadataka i način ocjenjivanja saglasni su sa ciljevima škole, da škola kod učenika podstiče razvoj: sposobnost zaključivanja i rješavanja problema; inovativnost i kreativnost; kritičko mišljenje i sposobnost samostalnog donošenja odluka; odgovornost, samostalnost, spremnost da sarađuju i timski rad, itd.

Važno je izdvojiti zapažanje jednog nastavika. Prethodno je rečeno da su se prilikom donošenja konačne ocjene nastavnici najviše oslanjali na svoje ranije iskustvo vezano za pojedine učenike, **ali su priznali da je u novim okolnostima bilo i iznenađenja**. Jedan nastavnik kaže: *Neki učenici koji su bili procijenjeni kao povučeni, neaktivni, najednom su isplivali, pokazali se uspješnijim od nekih drugih*. Promijenjeni zahtjevi su doveli do promjene distribucije uspješnosti. Neki učenici koji su se isticali u rješavanju reproduktivnih zadataka sada se u promijenjenim okolnostima nijesu najbolje snašli. I obrnuto, neki učenici koji su ranije bili „povučeni“, istakli su se u okolnostima koje zahtijevaju samostalnost, preduzimljivost, kreativnost.

I na kraju, važno je komentarisati razliku između percepcije učenika o tome šta je nastavnik cijenio i onoga što su nastavnici stvarno uzimali u obzir prilikom ocjenjivanja u ovoj situaciji. Da podsjetimo, utisak učenika je bio da se nastavnici i u ovoj situaciji pridržavaju kriterijuma iz redovne nastave i da im je kada ocjenjuju učenike najvažnije znanje učenika (poznavanje činjenica). Sa druge strane, pokazalo se da su nastavnici tokom nastave na daljinu promijenili kriterijum ocjenjivanja i da im je bilo važnije: zalaganje učenika, samostalnost i originalnost u izradi zadataka i sl. Ova razlika između učeničke percepcije kriterijuma ocjenjivanja i stvarnih kriterijuma ocjenjivanja **govori o važnosti upoznavanja učenika sa kriterijima ocjenjivanja.** To je važno i u redovnoj nastavi, ali je važnije u situacijama koje su za učenike nove, nepoznate. Na početku nastave na daljinu učenici i roditelji bi trebalo da budu upoznati o tome: šta će nastavnik da prati i ocjenjuje (koji su elementi praćenja i vrednovanja: znanje, zalaganje i slično); kako i u koje vrijeme će to raditi (koji su oblici praćenja i vrednovanja: test, projekat, esej...); koja su očekivanja (koji su kriterijumi praćenja i vrednovanja: šta se očekuje za ocjenu pet...) itd. Tek pod ovim okolnostima, kada se unaprijed znaju kriterijumi praćenja i ocjenjivanja, oni mogu dati očekivane efekte (uticati na razvoj sposobnosti i osobina učenika koje su predmet praćenja i ocjenjivanja).

Koje su dobre strane nastave na daljinu, koje bi koristili učenici mogli imati od ovog vida nastave?

Na osnovu analize odgovora utvrdili smo sljedeće prednosti, tj. koristi od nastave na daljinu:

– **Veća samostalnost, odgovornost i autonomija u učenju – učenje učenja!**

U situaciji kada su odvojeni od nastavnika, učenici su u većoj mjeri oslonjeni na sebe, svoje sposobnosti i na sopstvenu inicijativu. Od učenika se više očekuje da samostalno planiraju učenje, da ga realizuju u određenim rokovima i da odgovaraju za postignute rezultate. Sve navedene aktivnosti učenja su u funkciji **razvoja učenikove sposobnosti učenja** (učenje učenja) što je danas jedan od glavnih ciljeva škole.

– **Veća motivisanost i aktivnost učenika – odgovara im ovakav način rada!**

Autonomija učenja (mogućnost da se samostalno planira učenje i da se uči u vrijeme kada to učeniku najviše odgovara) u kombinaciji sa tipom zadataka koje su u ovoj situaciji učenici dobijali (praktični i kreativni zadaci), uticali su veću motivisanost i veću aktivnost učenika. Činjenica da su ove okolnosti kod određenog broja učenika podstakle **intrinzičku motivaciju**

ukazuje na potencijal ovog pristupa učenju, posebno na potencijal kompleksnih tipova zadataka i u redovnoj nastavi.

- **Promijenili su se izvori znanja, pored udžbenika, učenici sada češće pretražuju internet, knjige koje imaju u kući i sve drugo što im je na raspolaganju...**

Jedan od ciljeva škole odnosi se na to da učenici nauče da koriste različite izvore znanja (udžbenik, biblioteku, internet i slično), da nauče da selektuju, obrade i upotrijebe informacije. Istraživanje pokazuje da je upravo to bio dominantan način učenja tokom nastave na daljinu. Učenici su koristili različite izvore znanja, selektovali su i prilagođavali informacije kako bi izradili eseje, projekte i sl.

- **Promijenio se metod učenja: više je praktičnih, istraživačkih i problemskih zadataka; do izražaja su došle sposobnosti: rješavanje problema, kreativno i kritičko mišljenje!**

Jedna od najznačajnijih promjena desila se u metodu nastave/učenja. Dok se u redovnoj nastavi još uvijek preferira tradicionalni pristup u kom je dominantno predavanje nastavnika, tokom nastave na daljinu bilo je više praktičnih, istraživačkih i problemskih zadataka; do izražaja su došle sposobnosti: rješavanje problema, kreativno i kritičko mišljenje!

- **Komunikacija nastavnik–učenik bila je intenzivnija i više individualna, učenici su dobijali povratne informacije koje su namijenjene upravo njemu/njoj, a ne opšte kao u redovnoj nastavi.**

Komunikacija između nastavnika i učenika tokom nastave na daljinu bila je intenzivnija i više individualizovana u odnosu na redovnu nastavu. Jedan od učenika kaže: *Imali smo mogućnost konstantne komunikacije sa nastavnikom, bez obzira na doba dana i bez obzira da li toga dana imamo čas iz tog predmeta ili ne.* Nastavnik se obraćao svakom učeniku, ukazujući na eventualne greške, i dajući uputstva namijenjena upravo njemu. Jedan nastavnik kaže: *Postoji mogućnost individualnog pristupa i podrške svakom učeniku. Mogu im se davati posebni zadaci i dodatna objašnjenja.*

- **Odnosi nastavnik–učenik postali su bolji, neposredniji, bliži; nastavnici su imali više strpljenja i uvijek su bili spremni da odgovore na sva pitanja!**

Pored činjenice da je komunikacija između nastavnika i učenika tokom realizacije nastave na daljinu bila intenzivnija (*Nastavnici su nam više i duže dostupni nego u redovnoj nastavi*),

izgleda da je bila i neposrednija, sa više međusobnog razumijevanja. Jedan učenik kaže: *Nastavnici su imali pozitivniji, bolji odnos prema učeniku.* U cjelini gledano, tokom nastave na daljinu, komunikacija između učenika i nastavnika bila je bolja, pozitivnija, sa više međusobnog razumijevanja, i sa uopšte manje pritiska.

- **Tokom ove nastave došle su do izražaja „neke druge sposobnosti“, neki učenici koji su bili procijenjeni kao povučeni, neaktivni, najednom su isplivali, pokazali se uspješnijim od nekih drugih!**

Posebno je vrijedno istaći zapažanje jednog nastavnika, koji kaže: *Neki učenici koji su bili procijenjeni kao povučeni, neaktivni, najednom su isplivali, pokazali se uspješnijim od nekih drugih.* Činjenica da se promijenio metod rada, i da su do izražaja došle neke druge sposobnosti, npr. informatička pismenost, sposobnost prikupljanja i obrade informacija, kreativnost i slično, uticala je da nastavnici kao uspješne prepoznaju neke druge učenike. Ovo govori koliko je važno i u redovnoj nastavi proširiti repertoar metoda nastavnog rada, da se pored predavanja i dominantno reproduktivnih zadataka, i u redovnoj nastavi češće pojavljuju praktični i kreativni zadaci. To će doprinijeti da veći broj učenika doživi uspjeh.

- **Veća je uključenost roditelja, bolji uvid u način rada i nastavne sadržaje.**

Učešće roditelja u nastavnom procesu je važno, ali je posebno važno da se odredi prava mjera učešća roditelja. Roditelji nemaju kompetencije nastavnika i ne mogu biti njegova zamjena. Roditelji ne poznaju sadržaje učenja (bar ne svi jednako), ne poznaju metode učenja, niti razvojne karakteristike učenika. Najbolja ilustracija za navedeno je zapažanje jednog nastavnika: *Veoma je moguće da jedan broj učenika uopšte nijesu savladali gradivo, jer su im roditelji u nedostatku strpljenja radili sve zadatke!* Nastavnik je taj koji planira, vodi i usmjerava učenje učenika, kako u redovnoj, tako i tokom nastave na daljinu. U situaciji razdvojenosti nastavnika i učenika, roditelji ne treba da preuzimaju ulogu nastavnika, već da svoje aktivnosti prije svega usmjere na podršku, praćenje i motivisanje učenika. Ovakvu ulogu roditelja dobro opisuje izjava jednog od njih: *Najviše mi se dopalo to što sam kao roditelj imala mogućnost da budem dio obrazovnog sistema, i da kroz komunikaciju sa učiteljicom, sadržajima na sajtu škole i nastavom na televiziji vidim kako se radi sa njima, i koliko im je sadržaj raznovrstan. Moja uloga je bila da obezbijedim djetetu uslove za rad, da ga pratim i podržim da na vrijeme izvršava obaveze koje ima.*

Koji su nedostaci nastave na daljinu, koje negativne posljedice u budućnosti se mogu javiti zbog ovog vida nastave?

Na osnovu analize odgovora direktora, nastavnika, učenika i roditelja, utvrdili smo sljedeće nedostatke, tj. negativne posljedice nastave na daljinu:

- **Tokom nastave na daljinu izostaje neposredni kontakt, osjećaj da si dio odjeljenja, emocije koja se javljaju u neposrednoj komunikaciji, pedagoška bliskost sa nastavnikom i drugim učenicima.**

Jedan od osnovnih nedostataka nastave na daljinu je izostajanje neposrednog kontakta, žive riječi, osjećaja da si dio odjeljenja, emocija koje se javljaju u neposrednoj komunikaciji, pedagoška bliskost sa nastavnikom i drugim učenicima i sl. Ova mana nastave na daljinu (socijalna izolovanost), pogađa sve kategorije učenika, ali je posebno istaknuta kada su u pitanju učenici mlađeg školskog uzrasta. Škola je obrazovna, ali i vaspitna ustanova. U školi se uči iz knjiga ali i iz socijalnog kontakta sa nastavnikom i drugim učenicima. Poznato je da su mlađi učenici motivisani da uče prije svega zbog svog nastavnika, a tek kasnije se javljaju osjećaj obaveze ili motivisanost zadatkom. Roditelji su ukazali da je učenike u kućnim uslovima bilo teže motivisati. Da su manje motivisani i da teže prihvataju obaveze kada nijesu u neposrednom kontaktu sa svojim nastavnikom i drugim učenicima iz odjeljenja.

- **U online nastavi nijesu problem sadržaji, učenici imaju udžbenike, internet i druge izvore znanja, problem je vođenje učenja, nemogućnost neposrednog reagovanja na nedoumice, nejasnoće, pitanja koja bi učenici u neposrednoj nastavi inače postavili... („živu riječ i neposrednu komunikaciju oči u oči teško je nadomjestiti“).**

U okolnostima kada su nastavnik i učenik međusobno razdvojeni, primaran problem nijesu sadržaji učenja. Sadržaji su učeniku dostupni putem različitih medija, prvenstveno putem udžbenika, ali i putem televizije, interneta i sl. Problem je **vođenje učenja učenika** tj. otkanjanje nedoumica i nejasnoća, i problem su **povratne informacije koje neposredno ne prate učenje**. Ovaj problem je posebno izražen u situaciji kada se komunikacija između nastavnika i učenika svede isključivo na razmjenu poruka (sms, mejl i slično), i mogao bi biti ublažen odvijanjem neposredne komunikacije putem video razmjene.

- **Nije problem praćenje učenika („u svakom trenutku znam ko je, kada i šta mi je poslao“), problem je što nemam realnu sliku o radu učenika: da li je rad samostalan ili nije; da li je to uopšte njegov/njen rad; problem je što mi kontrolni zadaci i testovi**

ne daju realnu sliku o znanju učenika – problem je što imam utisak da zapravo nemam kontrolu nad onim koliko su učenici naučili...

Nastavnici ističu, da im tokom nastave na daljinu nije problem praćenje učenika. Na osnovu međusobne razmjene materijala nastavnik u svakom trenutku zna koji su učenici aktivni i da li su izvršili svoje obaveze. Problem je što ne znaju **da li je to što dobiju od učenika plod njihovog samostalnog rada i zalaganja ili je proizvod rada roditelja i/ili drugih učenika.** Da su ove sumnje opravdane, svjedoče pojedini roditelji, a i učenici. Jedan roditelj kaže: *Bilo mi je lakše da sama uradim zadatke, nego da cijeli dan provodim u zadaćama!* Jedan učenik kaže: *Bilo je dosta prepisivanja. Važno je da neko iz odjeljenja uradi zadaću, a onda pošalje drugima!*

Pored pitanja „autorstva“ problem je **nemogućnost objektivnog utvrđivanja znanja učenika.** Kontrolni zadaci i testovi služe nastavniku da dobije povratnu informaciju o tome koliko su učenici naučili i da li se spremni za naredno učenje. U situaciji kada se kontrolni zadaci rade od kuće, van kontrole nastavnika, problem je što *nemam pouzdanu provjeru znanja i ne znam koliko su zapravo učenici naučili.* Na ovaj problem, nemogućnost objektivnog utvrđivanja znanja, upozoravaju i učenici. Jedan od učenika kaže: *Nerealne su ocjene sa online nastave, ne uzimaju u obzir mogućnost prepisivanja, a toga je bilo mnogo.*

– **Ovo je nastava koja učenike stavlja u neravno pravan položaj u svakom pogledu: materijalnom (nejednaki uslovi); socijalnom (nejednaka pomoć); intelektualnom (izostanak inkluzije) i sl. Kada su u školi, sve se to donekle kompenzuje!**

U redovnoj nastavi svi učenici uče u koliko-toliko istim uslovima. Svi dijele istu učionicu i svi imaju pomoć istog nastavnika. U situaciji kada se uči kod kuće i kada se umjesto na nastavnika učenici oslonjaju na ukućane, uslovi učenja svakog pojedinog učenika mogu biti dramatično različiti. Kako kaže jedan direktor: *Ovo je nastava koja učenike stavlja u neravno pravan položaj u svakom pogledu: materijalnom (nejednaki uslovi); socijalnom (nejednaka pomoć); intelektualnom (izostanak inkluzije) i sl. Kada su u školi sve se to donekle kompenzuje!*

– **Preopterećenost i nastavnika (zamislite šta treba da radi nastavnik koji ima 300 – 400 učenika, a tek administracija koja je tražena, po meni potpuno nepotrebna) i učenika (svaki nastavnik ima svoje zahtjeve, a niko ne gleda kolike su naše obaveze).**

I učenici i nastavnici smatraju da su u vrijeme nastave na daljinu bili dodatno opterećeni. Roditelji su često iznosili primjedbe na **pretjeran obim zadataka koje su njihova djeca**

dobijala od nastavnika. *Nemoguće je bilo stizati sve što se zahtijevalo, kaže jedan od roditelja, zato smo bilo prinuđeni da radimo umjesto svoje djece.* Jedan učenik kaže: *Problem je obimnost nastavnog gradiva i domaćih zadataka – zatrpanost domaćim zadacima i nastavnim sadržajima na dnevnom nivou, kratki rokovi za izradu zadaća, premalo vremena za učenje.* Uzroke ove „pretjerane opterećenosti“ učenika starijih razreda našli smo u **nedovoljnoj komunikaciji nastavnika na nivou odjeljenjskih vijeća.** Jedan učenik kaže: *Svaki nastavnik ima svoje zahtjeve i zadaje svoje zadatke, a niko se ne pita da li mi sve to možemo da završimo.*

I nastavnici su se u ovoj situaciji osjećali „*dodatno opterećenim*“. Jedan od nastavnika kaže: *Bio je bar 3-4 puta teže nego u redovnoj nastavi. Nastavnici, koji će ozbiljno da rade, nemaju mnogo vremena za bilo šta drugo. Pripremanje za ovu nastavu je mnogo ozbiljnije, detaljnije, i zahtijeva mnogo više vremena nego priprema za redovne časove.* Ne samo drugačiji način pripremanja nastave, već i drugačiji oblik komunikacije sa učenicima, uticali su na osjećaj opterećenosti kod nastavnika. Umjesto frontalne komunikacije (istovremena komunikacija sa svim učenicima), komunikacija je sada bila više individualna (nastavnici su se obraćali učenicima pojedinačno). Jedan nastavnik ističe: *Nastavnici koji imaju veći broj odjeljenja bili su veoma opterećeni da održavaju redovnu komunikaciju pojedinačno sa svakim učenikom i svakim odjeljenjem posebno. Imam osjećaj, kaže jedan nastavnik, da ne postoji granica između posla i privatnog života, poruke stižu u svako doba dana, i noću ...!*

Pomoć koju bi trebalo pružiti direktorima kako bi se ubuduće lakše nosili sa ovakvim i sličnim situacijama

Tražili smo od direktora da navedu koji vid pomoći bi trebalo pružiti direktorima, kako bi se škola ubuduće lakše nosila sa ovakvom i sličnim situacijama. Na osnovu odgovora direktora, utvrdili smo sljedeće vidove pomoći direktoru:

Standardizacija opreme i alata za online komunikaciju (preporučiti alate za komunikaciju, portal škole, koje online platforme i slično).

Direktori očekuju da se izvrši standardizacija opreme i alata za online komunikaciju, da škole dobiju preporuke o tome koju opremu i koje alate treba da koriste tokom nastave na daljinu. Sličan zatjev došao je i od učenika. Učenici imaju problem sa različitim oblicima komunikacije koje koriste nastavnici. Jedan učenik kaže: *Svaki nastavnik koristi svoj vid komunikacije. Neko nam šalje sms porke, neko koristi mejl, neko preferira skajp konferencije, a od nas se očekuje da se prilagođavamo svim tim različitim zahtjevima.*

Prilikom ujednačavanja opreme i alata za online komunikaciju, bilo bi važno poći od činjenice da se u ovoj prilici komunikacija dominantno odvijala putem razmjena poruka i da postoji potencijal za unapređivanje kvaliteta nastave na daljinu uvođenjem i drugih oblika komunikacije, prije svega komunikacija putem video konferencija (zoom, skype i sl). U literaturi se komunikacija porukama smatra dopunskom u odnosu na komunikaciju putem video konferencija. Komunikacija putem video konferencija omogućava neposrednu komunikaciju (licem u lice) i razmjenu misli, osjećanja i sl. (u trenutku) sa drugim učesnicima u procesu.

Nabavka opreme za škole, nastavnike i učenike!

Jedno od osnovnih obilježja nastave na daljinu je korišćenje u nastavi opreme za razmjenu obrazovnih materijala i za komunikaciju sa učenicima. Ne ulazeći u raspravu o tome koja oprema je školi, nastavnicima i učenicima potrebna, na ovom mjestu iznosimo neke od zapažanja naših ispitanika, a koja svjedoče o važnosti rješavanja ovog problema. Jedan nastavnik kaže: *Kada učenik nema pametni telefon ili kompjuter, mi ne možemo održavati redovnu komunikaciju sa tim učenicima. Kada nastavnik nema pametni telefon ili kompjuter, onda nema komunikacije sa velikim brojem učenika.*

Obuka nastavnika i učenika za korišćenje opreme, alata za komunikaciju i online platformi!

Nije dovoljno imati opremu, u ovom slučaju pametni telefon, kompjuter i slično, treba je znati koristiti. Jedno od češće navođenih ograničenja u realizaciji nastave na daljinu odnosilo se na informatičku pismenost nastavnika. Ovdje se ne radi o opštoj informatičkoj pismenosti već o specifičnim vještinama didaktičkog oblikovanja i prenosa materijala, kao vještine komunikacije putem različitih komunikacionih sredstava.

U programima, izdvojiti prioritne oblasti koje bi se u ovakvim prilikama realizovale putem nastave na daljinu (u vanrednim okolnostima nije moguće realizovati sve, ali može ono što je neophodno).

Jedan od često isticanih prijedloga odnosi se na izdvajanja tzv. prioritnih oblasti programa koje bi se u ovakvim prilikama realizovale putem nastave na daljinu. Smatra se da: *u vanrednim okolnostima nije moguće realizovati sve, ali se može ono što je neophodno.* Zahtjev za utvrđivanjem prioritnih oblasti programa je racionalan, ali je pitanje na koji način bi se to moglo realizovati.

Pitanje redukovanja programa, i njegovo svodenje na tzv. prioritetne oblasti, je veoma osjetljivo pitanje i traži stručnu raspravu i pažljivo donošenje odluka. Naime, ovo pitanje otvara i brojna druga pitanja, npr. šta su prioritetne oblasti programa (da li su to pojedini sadržaji ili kompetencije) i ko bi trebalo da odredi prioritetne oblasti programa (da li centralno, lokalno ili interno). Bez želje za davanjem konačnog odgovora na ova pitanja (koja kako je rečeno zahtijevaju širu stručnu raspravu), navodimo neke činjenice od značaja za ovu diskusiju.

Prvo, šta su prioritetne oblasti programa, da li su to pojedini sadržaji u programu, ili kompetencije (npr. u nastavi jezika ciljevi učenja su: razvijanje sposobnosti kritičkog slušanja, čitanja, razumijevanja i stvaranja neumjetničkih tekstova; u nastavi matematike razvijanje sposobnosti rješavanja matematičkih problema, uočavanje, postavka i rješavanje matematičkim putem i sl.; u nastavi istorije razumijevanje istorijskih koncepata uzroka i posljedice, kontinuiteta i promjene, perspektive i interpretacije izvora i istraživanja i slično). Počev od 2001. godine, sveobuhvatnom reformom obarzovanja smo se opredijelili da umjesto sadržajnog (program usmjeren na sadržaje) razvijamo programe usmjerene na ciljeve (na razvoj vještina i sposobnosti, tj. kompetencija učenika). Polazeći od ovog pristupa (ciljno definisani programi), prioritetne oblasti programa su ciljevi programa, npr. razvoj sposobnosti rješavanja problema, razvoj inovativnosti, kritičkog mišljenja i sl. dok su sadržaji na kojima se realizuju ti ciljevi sekundarni. **Nastojanje da se u programima identifikuju prioritetni sadržaji, bez vođenja računa o ovoj činjenici, moglo bi nas odvesti u pogrešnom pravcu.**

Drugo, ako se pođe od činjenice da su prioriteti programa zacrtani u ciljevima programa, onda je izbor sadržaja na kojima će se realizovati ovi ciljevi bolje prepustiti svakom od nastavnika, jer oni najbolje poznaju svoje učenike i znaju na kojim sadržajima će najbolje realizovati zadate ciljeve (npr. razvijati sposobnosti poput rješavanja problema, kreativnog, kritičkog mišljenja i slično).

Godišnjim planom i programom planirati dio gradiva koji bi se tokom redovne nastave realizovao na ovaj način (to bi pomoglo da i nastavnici i učenici budu spremniji za ovaj način rada, ukoliko se pojavi potreba).

Zbog činjenice da nastava na daljinu ima određene prednosti u odnosu na redovnu nastavu, jedan broj nastavnika i učenika, predlaže da nastava na daljinu ubuduće bude dio redovne nastave, da se godišnjim planom i programom planira dio gradiva koji bi se realizovao na ovaj način. To bi imalo pozitivne posljedice na redovnu nastavu, i pomoglo bi i nastavnicima i učenicima da budu spremniji za ovaj način rada ukoliko se takva potreba ukaže. Nastava na

daljinu doprinijela bi da se u redovnoj nastavi pojavi više zadataka projektnog tipa, više praktičnog, istraživačkog i kreativnog rada učenika. Ovakvi zadaci, koje bi učenici radili uz online konsultacije sa nastavnikom i drugim učenicima, ne samo da su učenicima interesantniji, već su i u većem stepenu usklađeni sa ciljevima učenja: razvoj samostalnosti, inovativnosti, kritičke svijesti i sl.

Osmisliti kompletnu online nastavu; izraditi prezentacije ili snimiti nastavne sadržaje na osnovu plana i programa za sve obrazovne programe (imati bazu prezentacija i/ili online časova na pojedine teme, koji bi nastavnicima i učenicima bili dostupni u bilo koje vrijeme, i koje bi koristili u vanrednim okolnostima).

Umjesto svođenja postojećih programa na prioritetne sadržaje, čini se da je racionalnije izraditi posebne programe koji bi se realizovali u vanrednim situacijama. Od postojećih programa, ovi programi bi trebalo da preuzmu ciljeve učenja, ali ne bi morali više da budu predmetno orijentisani (mogli bi uključuju više predmeta ili da se odnose na predmetnu oblast; mogli bi da budu interdisciplinarni i slično). Suština ovih programa bila bi u tome da se učenici više usmjere na samostalan rad i istraživanje prilikom rješavanja određenih problema i da pritom koriste sadržaje i praktikuju vještine koje pripadaju različitim predmetima.

Izraditi uputstva za realizaciju ovakvog vida nastave⁷ (uputstva i smjernice za rad škola, predložene aktivnosti učenja, način praćenja i ocjenjivanja, način komunikacije sa učenicima, način dostavljanja materijala učenicima koji nijesu u mogućnosti da prate ovaj vid nastave, formu za pedagošku dokumentaciju – pripreme za čas, koji su neophodni izvještaji i slično).

⁷ Zavod za školstvo izradio je *Preporuke za realizaciju nastave na daljinu u Crnoj Gori*. Preporuke su dostupne na sljedećem linku: <https://zsz.gov.me/vijesti/232850/Preporuke-za-realizaciju-ucenja-na-daljinu.html>